

Ordslike i Klassekampen 1996

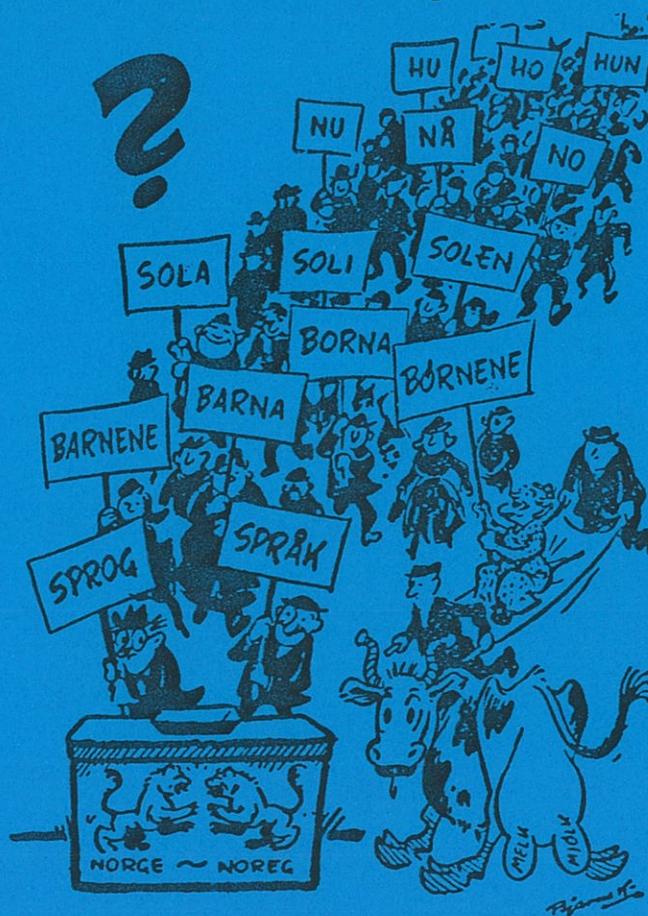
NÅR SKRIFTMÅLA STORKNAR

Ordslike om nynorsk og bokmål i Klassekampen vinteren 1996

- Olav Randen: Når skriftmåla storknar (23/1) kronikk
Knut Johansen: Skrift og tale (2/2) kronikk
Knut Johansen: Et talende språk? (5/2) kronikk
Olav Randen: Frå tale til skrift (19/2) kronikk
Bård Eskeland: "Lydskrift" krev einsretting (27/2) kronikk
Knut Johansen: Skriftspråkets betydning (5/3) kronikk
Håvard Tangen: Når skriftnormalen losnar (6/3)
Lars Bjarne Marøy: Aasen-normalen og makteliten (13/3)
Olav Randen: Den vanskelege fransken (18/3) kronikk
Olav Randen: Frå tale til skrift (19/3)
Bernard Ragvin: Med fransk i vrangstrupen (23/3)
Per Otnes: Språk, logikk og folkeleg litteratur (26/3)
Knut Johansen: Hva er norsk? (3/4) kronikk
Knut Johansen: Hvorfor er norsk så vanskelig? (9/4) kronikk
Trond Trosterud: Om fransk språk og skriftspråk (9/4)
Olav Randen: Som å kritisere Lillehammer-OL (16/4)
Anders M. Andersen: Språkleg sjølvundertrykking (19/4) kronikk
Hans Olav Brendberg: Den språklege svartedauden (22/4) kronikk
Anniken Dulin: Det irske språkkollapset (27/4)
Lars S. Vikør: Austnordisk/vestnordisk – eller språkundertrykking (6/5)
Hans Olav Brendberg: Det irske språkkollapset (8/5)

Uprenta innlegg

- Hans Olav Brendberg: To rette og ein rang (februar)
Bård Eskeland: Ortofonien – ei snikande gift? (mars)

Eit skriftspråk bør vere ledugt nok til å tilpasse seg taletmålsen-dringer. Dei store, europeiske skriftmåla har i staden stivna i ei form, skriv Olav Randen.

Olav Randen er
bombe og heller i
Norge kring

Når skriftmåla storknar

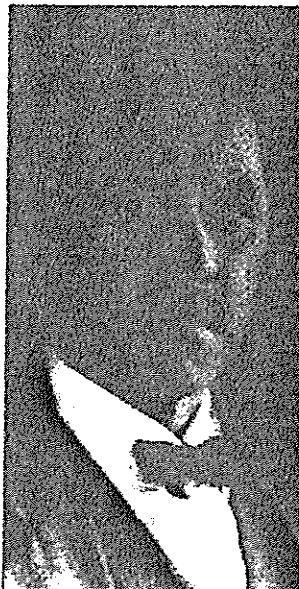
TYSKLAND diskuterer dei i desse dagar rettskriving. For første gong sidan 1901 skal skrivemåtar endrast. Kommareglane skal bli færre, Photo skal skrivast Foto, og det spesielle tyske teiknet for dobbelt s skal bli borte etter statt vokal, slik at «dass» (at) skal skrivast med to s-er. Etter lang vokal skal dobbelt s framleis skrivast på tysk vis. Om styrsemaktena får det som dei vil, skal desse reformene gjelde for førsteklassingar frå 1997. Men konervative tyskarar rasar, snakkar om at kulturarven blir borte og ber føredre vthalde på dei gamle formene.

I Frankrike er problema større. For som alle taletmål har det franske endra seg dei siste hundreåra. Men skriftspråket fekk si form på 1600-talet og storkna i denne forma. I fransk er tredekkvar bokstav unodvendig. Han er der fordi dei som skrev ned diktat, fekk betaling etter linetal og difor var rause med endringar. Kvar lyd bor ha ein bokstav i eit godt språk. Franskskrivarane har minst i i fydar dei ikkje har bokstavar for. Ein ø i domes blir stundom skrive eu, stundom ue, stundom oo og stundom o. Men ikkje ø, for den bokstaven manglar i alfabetet deira. Same lydbiletet kan ofte skrivast ulikt, til domes preposisjonen utan, verbet (han) føler, substantivet blod og talordet hundre, som blir uttala likt, men skrive sans, (il) sent, sang, cent.

Medan vi i nordiske land har hatt ei mengd forfattarar som har komme rett frå fabrikkgolvet eller gardsarbeidet eller skipsdekket og teke til å skrive, finst ikkje slike lenger i Frankrike. For dei stakkars franskmenne trengs års hogare skolegang for å bli i stand til å skrive. Og på akademia sittnar banda til andre miljø.

Skrift er storkna tale. Men storkningsgraden skil. Dei store, europeiske språka har stivna så fast at dei ikkje er i stand til å mykje opp att. Når taletmåla endrar seg, slik taletmål alltid gjer, kan ikkje desse skriftmåla følgje endringane. Altå vil klofta mellom tale og skrift bli stadtig større.

Eit språksamfunn kan redusere denne klofta på to måtar. Den eine er å gjøre skriftmålet fleksibelt, slik at det tek opp i seg endringar i taletmålet. Dame på slike skriftmåla frå vår verdsdel er nynorsk, islandsk og (langt på veg) svensk. Dette, at talen utan store vanskar kan overførast til skrift, er ein viktig del av grunnlaget for nordiske forfattarar som Ivar Lo, Jan Friedegaard, Olav Duun, Tarjei Vesaas og Halldor Kiljan Laxness, for å nemme

Kva ville forlagskonsulentane i dag ha sagt om ein språkandrar som Olav Duun hadde levert inn eit debutantmanus i 1996, spør kronikaren.

nokre. Dei kunne skrive om livet bland vanlege folk i by og bygd, for dei hadde same språket. Den andre måten er å normalisere folks tale. Vi kan bruke uttrykket skriftmålets diktatur over taletmålet. Men med dette valet blir det språklege mangfoldet borte, slik fransk dialektflora er utradert og slik det nedertyske (platyske eller lägtyske) om

Vi lyt rekte med at dei store europeiske skriftmåla vil følast stadig meir framande for mange brukarar i tiåra som kjem.

ein vil ha meir nedsetjande ord målet er på veg ut. Det som går tapt, er ikkje berre språk, men tradisjonar, kunnskapar og matur å tilpasse seg naturen på som kunne ha vore til nytte for generasjonane etter oss. Med dette valet oppstår også ustansleg nye konflikter mellom overkøyrd regi- onar og folkegrupper på eine sida og sentralstatane på hi.

Altå lyt vi rekte med at dei store europeiske skriftmåla vil følast stadig meir framande for mange brukarar i tiåra som kjem. Det å ha fransk eller engelsk eller tysk som sitt skriftmål, vil vere eit nasjonalt handikapp jamfört med å ha svensk eller nynorsk eller islandsk. Men statane vil neppe finne nokon veg ut or usøret. Kva med dei to

norske skriftmåla ut frå dette perspektivet? Er dei brukande om tjue eller hundre år? Bokmålet var sist i ferre hundreår halvt dansk, og det var eit standardisert mål. Si starta skrivende folk, frå Hanssen via Knud og Bojer, Egge, Falsterberget og Prøyens arbeid med å gjere språket meir dialektzert og fleksibelt. I ein periode gjekk utviklinga i deira lei.

Berre tjue-trekk år attende fanst ein konservativ og ein radikal variant av bokmålet og ei rekke språkvariantar mellom desse. Vi kan ta ordboken som domme. Den konservative pressa skrev gret og mave, selv, sne og sprogs, solen og benene, kastet og hoppet. Forfattarar som Sigurd Hoel, Arnulf Overland og André Bjørke skrev like eins. Arbeidspressa - eller i tilfall deltar av denne - skrev graut og mage, sjel, sne og språk, sola og beina, kasta og hoppa.

No finst berre ein variant. Bokmålet i Aftenposten og Klassekampen, i NRK og i skjønlitteraturen er det same. Nu og etter ei borte, og berre Rettarforbundet skriv skib. Men med desse unntaka har det konservative bokmålet slått gjennom. I 1981 stadsfeste Stortinget dette med å vedta at ord som frem, syd, dukke, sen, mane osv skulle jamställast i bokmålsnormalen. Endinga -en vant tillaten i alle hokkjonsord, altså en sol, solen. Endinga -ene kom inn at som jamstellt form i inkjekjon fleirtal, altså dyrene og eplene, berre barnene og ånde andre ord var verande sideformer. Endinga -et vant jamstelt i mange verb, altså hoppet og danset. Det mest typiske dommet er at hokkjons-substantiva er på veg ut. Ei undersøking

Kringkastingsringen i fjor gjorde av norsk radiospråk viste at rundt halvdel av det snakka bokmålet i NRK har berre to kjønn. Medan nitti prosent av det norske folket bruker hokkjonsformer. Forfattarar som Dag Solstad, Ingvar Skrede og Karin Sveen går veldig fra hokkjonsformer og aviser som Arbeiderbladet og Klassekampen gjør det.

Norskprofessor Willy Dahl forklarer utviklinga ved kvar frå det dialektmålet bokmålet med den sterke Foreldreaksjonen i femti- og sekstiåra. Men det er vanskeleg å tra til denne besynderlege aksjonen i ein generasjon attende framleis over sterkt påverknad på språkutviklinga vår, på Solstad, Skrede, Sveen og Klassekampen. Viktigare er det at språket sjølv strittar mot. Bokmålet har ein grunnstone som gir at det vanskeleg kan endre seg i folkemålslei. Når først bokmålet er valt, er altså standardiseringa eit språkleg og ikkje eit politisk spørsmål. Ho kan ikkje veljast

vekk. Språket pressar skrivarane inn forma. Difor er det òg grunn til å tru på fristanden mellom folktalemål og bokmålet til tilta. Om femti eller hundre år vil den norske nasjonen med bokmåli ha eit skriftmål med fleire fellesstrekk med dei franske, det tyske og det engelske, eit skriftspråk som er et slavare ressurs for tanken og eit nærmest handikapp jamfört med mange land. Ein skriftspråk som skoleleiarar må bruk stadiig fleire år av sitt liv til å lære. Ein skriftspråk som står i veg for ein levande, mangslungen, eksperimenterende folkeleg litteratur og som fører til salonglitteratar av fransk type.

Et dema henta frå Torolv Soibren Fossegrimen illustrerer utviklinga i jamførte to vers om tre, eit av Einar Skjærdsen og eit av Arnulf Overland. Skjærdsen skrev slik:

Treet løftet se i tunet
over år og ætt og männer,
over evig vandrung gjennom
inngangs le og utsangs grinner.
Overland skrev slik:

Inne i svarte skogen blusser en bjørn
Eng er hun, het av forventning, ræv
og sterk.

Alle de eldre sørstrene følte sitt lov Hun står alene igjen i svarte skoger
Svøpt i et flor av skinnende, gyllent
stov.

Selheims lakoniske kommentar til Overlands ordgyteri: Det er lenge sedan denne bjørka hadde se i seg. Ho er helst ei nøytral bjørk.

Kva så med nynorsk? Nynorsk byggjer ikke som bokmåli, fransk og tysk på eit regionmål, men eit overklassmål, men samlar i seg grunntræk fra folkemålet landet over. Metoden Ivar Aasen brukte for språkbygging giev eit språk som kan endre seg når taletmålet endrar seg. Seinare er skriftmål svært etter denne leisen i mange land, særlig i den tredje verdia. Dette språka er mykare og kan lettare tilpassa seg taletmålsendringar.

Og likevel bor vi vere på tak for også nynorsk kan storkne. Når ein forlag, Samlaget, gjør ut tre av fire nynorsk bøker, når det veks fram ei enga nynorsk offentligheit og når skiljet mellom korrekt og feil språkbruk er viktigare for mange enn skiljet mesjene godt og dårlig språk, er det grunn til å sparje, til dømes slik: Kva ville forlagskonsulentane i dag ha sagt om ein språkandrar som Olav Duun hadde levert inn eit debutantmanus i 1996? Kanskje dette: Interessant stoff, men språket bør giennom eit ordrettungsprogram og eit par konsulentrunda - det kjem mellom permar.

Skal vi forstå noe som helst av språkutviklingen i Norge de siste 150 år, må ideen om at norsk talemål har endret seg og skriftnormene har fulgt etter, utryddes, skriver Knut Johansen. Del to av kronikken kommer på mandag.

Knut Johansen er oversetter og skribent

Skrift og tale

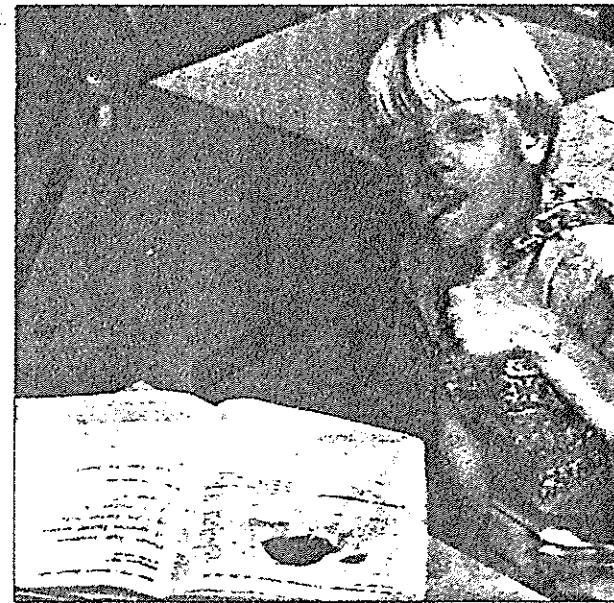
SKRIFT er stort sett tale, skriver Olav Randen i en kronikk her i avisas 23. januar. De store europeiske språkene er stort sett så fast at de ikke er i stand til å mykne opp igjen. Når talespråkene forandrer seg, kan ikke disse skriftspråkene følge endringene. Klostet mellom tale og skrift blir stadig større. Denne klosten kan reduseres ved å gjøre skriftspråket fleksibel, slik at det tar opp i seg endringer i talespråket. «Døme på slike skriftnormer fra vår verdsdel er nynorsk, islandsk og (langt på veg) svensk.»

Resonnementet ser beserrende ut. Men gi det egentlig noen mening? Jeg tror ikke det, i hvert fall ikke ut over det ren retoriske.

Nynorsk skriftspråk har sitt opphav i et stort lingvistisk arbeid utført av Ivar Aasen på midten av forrige århundre. Etter grundige studier av det norske folkespråkets grammatikk og ordtilfeng, skapte Aasen en landsmålsnorm, som han og etter hvert flere intellektuelle begynte å praktisere. Etter hvert ble denne skriftnormen skolenmål i bestemte deler av landet. Det vi i dag kaller nynorsk, er en til dels sterkt modifisert versjon av denne normen.

Randens påstand er at denne skriftnormen er nærmere et språklig ideal enn andre skriftspråk fordi den er så fleksibel at den er i stand til å ta opp i seg endringer i talespråket. Normen har forandret seg sterkt gjennom de vel hundre årene den har vært i bruk, men er disse forandringene utrykk for tilpasninger til endringer i talespråket? Nei, den er ikke det. Forandringene er svært interessante og karakteristiske for nynorsk, og de er langt på vei et uttrykk for tilpasning til talespråket, men dette er ikke det samme som tilpasning til endringer i talespråket.

Denne forskjellen kan se ut som flisespikkeri, men i realiteten underminerer den Randens resonnement fullstendig. Nynorsk er blitt forandret gjennom de siste hundre årene ikke fordi talespråket har forandret seg, men fordi brukerne av nynorsk har følt normen som upraktisk, uhåndterlig, som kunstig i forhold til dagligtalén i de aller fleste og især de folkerike sterkene av landet. Det er spennende at en skriftnorm er så fleksibel at noe slikt lar seg gjøre, selvfolgetlig er det det. Men den konkurrerende skriftnormen i Norge, som først ble kalt riksmalet og nå kalles bokmålet, har i så måte vært like

Når en norsk unge skal lære seg å skrive, er det ikke ut fra lyden. Ungen trener seg opp til å skrive ordene slik de skrives, og aner ikke hvorfor de skrives sånn.

Foto: Håvard Houen

Nynorsk er blitt forandret gjennom de siste hundre årene ikke fordi talespråket har forandret seg, men fordi brukerne av nynorsk har følt normen som upraktisk

fleksibel. Forandringene fra den første autoriserte normeringen i 1907 til den normen som er gjengjeldt språkbrukerne i Norge nå, er minst like stor og i europeisk sammenheng en enestående lingvistisk fenomen. I begge tilfeller dreier det seg om tilpasninger til talespråket, men ikke i noen av tilfellene er det snakk om tilpasninger til endringer i talespråket.

Skal vi forstå noe som helst av språkutviklingen i Norge de siste hundre eller hundreogfemti år, må ideen om at norsk talespråk har endret seg og skriftnormene har fulgt etter, utryddes. Jeg sier ikke at det ikke har foregått endringer i talespråket. Det har det sikkert. Men disse endringerne er av lokal og ikke global karakter. I det store

og det hele snakker folk norsk, hver med sitt nebb, i 1996 som i 1896. Men de som skriver, skriver annerledes i dag enn for hundre år siden. Om de skriver nynorsk eller om de skriver bokmål.

Nå kommer det spennende spørsmålet, som Randen forkladrer minst like mye som han forkladrer skrif-

språk-talespråk-historien. Hvordan skriver vi norsk? Randen skriver i kronikken sin at «var lyd bør ha éin bokstav i eit godt språk». Siden kronikken er en lovtale til nynorskene og en kritikk av de store europeiske språkene, vil en oppmerksom leser få inntrykk av at dette er tilfelle i nynorsk. At nynorsk er et leksikon (ordtillfeng) og et leksikon (ordtillfeng) som i realiteten var svært langt fra befolkningens faktiske málbruk.

Problemet med Ivar Aasens opprinnelige norm, det som har gjort at den er blitt så sterkt endret, er at den var for historisk. Ivar Aasen ønsket at landsmålsnormen skulle avspeile så mye som mulig av norsk språkhistorie tilbake til det stadiet da norsk ble skrevet forrige gang i historien – på hans tid ble det jo faktisk ikke skrevet norsk Norge, og hadde ikke vært gjort det på flere hundre år – og ut fra denne tankegangen laget han en morfologi (ett formverk) og et leksikon (ordtillfeng) som i realiteten var svært langt fra befolkningens faktiske málbruk.

Resultatet av dette er at tekster skrevet på eller i nærheten av Aasens opprinnelige normal faktisk er vanskeligere tilgjengelige for moderne leser, om de så har hatt nynorsk eller bokmål på skolen, enn tekster skrevet på skriftdansk av forfattere som Kielland, Ibsen og Sivle. På enkelte sentrale punkter er skriftdansk faktisk nærmere moderne norsk enn Aasens opprinnelige norm. Derfor kom endringene – i nynorsk-normalen.

I del to av denne kronikken skal jeg se på hva norsk er, hvordan norsk egentlig skrives, bokmål som nynorsk, og se hvilke konsekvenser det får for Randens argumentasjonsrekke.

(Fortsættes mandag)

lever i sålig uvitenhet om dette til sin dødsdag. Uvitenheten om dette er avgrunnsdyp, så dyp at folk tror at ord som skrives forskjellig regelmessig uttales forskjellig, enda de ikke gjør det.

Hva menes med «historiske prinsipper i ortografi?» Med det menes at skriftnormen er laget på en slik måte at man ved å lese et ord på moderne norsk, engelsk eller fransk, skal kunne se hvordan ordet ble skrevet (og faktisk også ofte uttales) på et eller flere forutgående trinn i vedkommende språks utvikling. Hvorfor man skal det finnes det ikke noe entydig svar på. Det beste svaret er: Det er bare blitt sånn, og det har fortsatt å være sånn fordi dette prinsippet har vist seg å være praktisk. Det er upraktisk også, og skaper noen mindre problemer for folk som skriver – og leser – lite og sjeldent, men i første rekke er det praktisk.

Andre løsninger er mulige, for eksempel lydrett, «fonetisk» ortografi, men den løsningen praktiseres bare for skriftspråk som er veldig nye, som nettopp er oppfunnet, og som ikke har noen historie.

Problemet med Ivar Aasens opprinnelige norm, det som har gjort at den er blitt så sterkt endret, er at den var for historisk. Ivar Aasen ønsket at landsmålsnormen skulle avspeile så mye som mulig av norsk språkhistorie tilbake til det stadiet da norsk ble skrevet forrige gang i historien – på hans

tid ble det jo faktisk ikke skrevet norsk Norge, og hadde ikke vært gjort det på flere hundre år – og ut fra denne tankegangen laget han en morfologi (ett formverk) og et leksikon (ordtillfeng) som i realiteten var svært langt fra befolkningens faktiske málbruk.

Resultatet av dette er at tekster skrevet på eller i nærheten av Aasens opprinnelige normal faktisk er vanskeligere tilgjengelige for moderne leser, om de så har hatt nynorsk eller bokmål på skolen, enn tekster skrevet på skriftdansk av forfattere som Kielland, Ibsen og Sivle. På enkelte sentrale punkter er skriftdansk faktisk nærmere moderne norsk enn Aasens opprinnelige norm.

Innslagene i denne kronikken skal jeg se på hva norsk er, hvordan norsk egentlig skrives, bokmål som nynorsk, og se hvilke konsekvenser det får for Randens argumentasjonsrekke.

(Fortsættes mandag)

Både nynorsk og bokmål er konstruert etter prinsipper som ikke er gjennomskuelige for alminnelige språkbrukere, og i hvert fall ikke er basert på fonetikk. Men norske språkbrukere takler dette så lett som ingenting, skriver Knut Johansen. Første del av kronikken sto på trykk på fredag.

Knut Johansen
er oversetter
og skribent

Et talende språk?

NYNORSK er taletalspråket, i motsetning til de store europeiske språkene samt norsk bokmål ikke stivnet i sin form, og lett å lære og bruke, påstår Olav Randen i en kronikk her i avisas 25. januar.

La oss se på norsk da, hvordan norsk skrives, bokmål som nynorsk. Her er noen talende eksempler. Tjære er et norsk ord. Kjære er et annet norsk ord. De skrives helt forskjellig, men de uttales helt likt (i de aller fleste dialekter). Den første lyden i begge ordene er en lyd norsk ikke har noen bokstav for. Hvis noen skulle ha lyst til å gjøre helt om på norsk rettskrivningspraksis, kunne vedkommende f. eks. valgt den latinske bokstaven x for denne lyden, fordi x ikke har noen annen praktisk anvendelse, lydig sett, i norsk. Hun kunne skrive xære - for begge ordene.

Hjerne er et norsk ord. Gjerne er et norsk ord. Ljå er et norsk ord. De to første ordene uttales likt. Det tredje begynner med samme lyd som de to første. Den lyden har vi en bokstav for. I vår forkjemper for fonetisk ortografi trenger ikke å finne opp noen bokstav. Men lyden j skrives forskjellig i forskjellige ord, som i gyve, gild, jo. Av historiske grunner.

Skjære er et norsk ord. Sij og sky er norske ord. Skilles også. Ordene begynner med samme lyd, en lyd vi ikke har noen bokstav for i norsk. Vår forkjemper for en fonetisk ortografi kunne f.eks. velge z, som ikke har noen annen lydig anvendelse i norsk. Zere, zy, zy, zilles. Men vi andre skriver ordene på hver sin måte - og grunnen er, uten at vi vet det, historisk konvensjonell.

Ord er et norsk ord. Gård og gard er norske ord. Vi uttaler ikke den siste bokstaven i noen av ordene. Hvorfor skriver vi den da? Av historiske og konvensjonelle grunner. Det er bare blitt sånn. I virkeligheten uttales mesteparten av befolkningen i Norge disse ordene med en lyd til slutt som vi ikke har noen bokstav for i norsk, en retrofleks flap, 'tjukk!', som også finnes midt i ordet

Ola og på slutten av ordene jul og hjul. Hvorfor skriver vi ikke den lyden? Jeg har en anelse om hvorfor, men hadde vi bestemt oss for å finne en bokstav for den (w. f. eks., eller hvorfor ikke q), ville det bli et salig rot av helt reelle dialektale grunner.

Kanskje leserne synes dette er nok. OK, hører jeg noen si, jeg har skjønt poenget. Men det er ikke nok. Når Randen skriver at et godt språk bør ha

Gård og gard er norske ord. Vi uttaler ikke den siste bokstaven i noen av ordene. Hvorfor skriver vi den da, spør dagens kronikker.

Foto: Ola Saether

en bokstav for hver lyd, må han vel også mene at hver bokstav bør stå for en lyd. Det gjør det ikke i norsk, verken bokmål eller nynorsk. Bokstaven o står for to forskjellige lyder, en lyd som i de fleste europeiske språk skrives u (ope), og en lyd som i de fleste europeiske språk skrives o (kopp).

Den siste lyden skrives også å i norsk, skål. Da er den som regel lang, men det er ikke derfor den skrives å. Det er fordi den i gammelnorsk var en lang a. Bokstaven u står også for to lyder, tenk på suppe og kumle, pupp og rumpe.

Nå er det nok. Poenget er at norsk skriftspråk, nynorsk som bokmål, er konstruert etter noen prinsipper som ikke er gjennomskuelige for alminnelige språkbrukere, og i hvert fall ikke er basert på fonetikk. Men norske språkbrukere takler dette så lett som ingenting.

Vi takler det fordi det å skrive og det å snakke er to forskjellige ting som lærer på forskjellige måter. Forskjellige språk skrives på forskjellige måter, men den menneskelige hjernen er fullt i stand til å takle de forskjellige konvensjonene som har festnet seg av tilfeldige, historiske grunner.

Mitt anliggende med disse to kronikkene har vært å argumentere for at det ikke finnes noe som helst grunnlag

for å framheve nynorsk som et bedre skriftspråk enn andre, verken bokmål eller engelsk eller fransk, fordi det a) er så fleksibelt at det kan ta opp i seg endringer i taletalen, eller b) at det er taletalsnært i fonetisk forstand.

Ut over dette er det andre ting som også kunne ha vært brakt på bane i denne sammenhengen. Et det for eksempel sant at nynorsk er mer taletalsnært enn bokmål? For å provosere til mer diskusjon, vil jeg hevde: Nynorsk er på noen, helt vesentlige områder mindre taletalsnært enn bokmålet. De prinsippene som Ivar Aasen la til grunn for landsmålnormen, var på noen områder særlig taletalsfjerner og helt i strid med reell norsk språkutvikling de siste fire hundre årene. Noen av disse er forlatt av nynorskbrukere. Andre er så sentrale for systemet at de ikke lar seg forandre. Nynorsk er «stivna i si form», for å bruke et begrep fra Randens kritikk.

Hvor er nynorskens stivna i si form? Jo, når det gjelder et helt sett ord innlånt særlig fra høytysk etter reformasjonen. Stikkord: an-, be-, for-, -else, -het. For dem som bruker nynorsk til daglig, er dette ikke noe problem. De må bare huske på at de ikke kan skrive det de sier, men i stedet må skrive noe annet, som ikke er taletål, men en skriftspråkkonvensjon.

For dem som skriver sjeldent, er det et problem. Det er lignende problemer bokmålet også, gud bevares. Det er en konvensjon, og faktisk en meget interessant konvensjon, at svake verb av første klasse, ord som kaste, får endelsen -t når handlingen ble utført før i tiden.

mens de fleste bruker en annen endelse i taletalen. a. Videre har taletalen trå kjønn over hele linja (bortsett fra i Bergen), mens den gjengjeste varianten av skriftmålet er kløvd mellom et system med to kjønn og tre kjønn (jenta, kua, oya - solen, stuen - tretet osv., alle vet hva jeg snakker om). Taletalen har diftonger der skriftspråket veldig ofte har enkle vokaler (beúna, bena, feyk, fæk osv., her vet også alle hva jeg snakker om).

Dette har helt bestemte historiske grunner, og kan iblant oppleves som et problem. Men problemet er ikke stort, det er det etter min mening på høy tid at noen sier, problemet er lite og til å hanksnes med. Det går ikke an å ha noe så rart som et språk, og gjøre noe så merkelig som å snakke, skrive og lese det, uten problemer. Språket, liksom verden og historien og alt levende i det hele tatt, kan ikke forstås ut fra fullkommenhetskriterier. Alt som betyr noe har utviklet seg historisk, etter tilfeldige prinsipper, og ingenting i denne verden er rent.

Språket, liksom verden og historien, kan ikke forstås ut fra fullkommenhetskriterier

Talemåla er primære og skriftmåla sekundære. Difor bør skriftmål mest råd spegle talemåla, skriv Olav Randen i polemikk mot kronikkar av Knut Johansen 2.2 og 5.2.

Olav Randen er bonde og leiar i Noregs Mållag

Frå tale til skrift

NÅR skriftspråka storknar» var ein kronikk eg skreiv i Klassekampen 23. januar. Eg jamførte nokre europeiske språk og viste at medan talemåla endrar seg, blir skriftmåla som det tyske og det franske verande uendra. Etter ein del tiår og hundreår vil fråstanden mellom tale og skrift vere så stor i desse språka at det vil bli eit nasjonalt handikap. Eg vurderde bokmål og nynorsk ut frå dette perspektivet. I to kronikkar innvender Knut Johansen mot synsmåten.

Med esperanto og kanskje enkelte andre hjelpe- og kreolspråk som unntak finst verdas 6628 registrerte språk først og fremst som talemål. Stordelen av dei har eksistert i tusentals år, men somme har vorte borte og nye kome til. Og alle har endra seg over tid. Somme trur at såkalla primitive samfunn har primitive språk. Slik er det ikkje. Eit stamnespråk på Ny Guinea kan vere like presist og variert og grammatiskt komplekst som frank eller tysk eller norsk. Stordelen av dei finst som ulike målfører eller dialektar, og som personlege trekk hos den enkelte brukaren. Ungane lærer seg talemål og ikkje skriftmål. Når dei set seg på skolebenken, har dei ferdige språk. Dei veit ingen ting om subjekt og predikat og boymingsformer og syntaks, men dei kan byggje ord og lage setningar. Ungar som veks opp i flerspråkleg miljø, kan ofte dette på fleire språk. Også vaksne folk flest bruker først og fremst talemål. Dei fleste av oss snakkar ti eller hundre gonger meir enn vi skriv. Når vi ser språkspørsmålet i dette lange perspektivet, ser vi at skriftribuk i særleg omfang gjeld for ein ørliten del av språksoga og språkbruka. Vi ser at skriftmålet treng eit talemål, men talemålet treng ikkje eit skriftmål. Alltså er talemålet det primære og skriftmålet sekundært.

Kva er så skrift? Skrift er eit hjelpemiddel for å fryste fast tale, for å få mér gjennomarbeidde tankar fram, for å mangfaldiggjøre, sende, hente frum att når det passar og sortere slik det passar. Sjovsagt må skrift vere meir einsarta enn tale. Det er ikkje tenleg at folk skriv nøyaktig slik dei snakkar og at vi berre her i landet har fire millionar skriftmål. Men det er tenleg at vi har variasjonshove, slik at kvar enkelt kan overføre element frå talemålet sitt til skrift og såleis gje det eit personleg preg.

Vi kan ta det svenske språket i første halvdel av dette hundreåret som domme Olaus Petri hadde lagt grunnlaget. Overklassen i Stockholm hadde i nokre

August Strindberg forma ut det presise, talemålnare, saftige svenska skriftspråket som gjorde at arbeidfolk kunne bli fortattarar, skriv kronikaren.

hundreår gjort språket til sitt, men August Strindberg reiv det attende og forma ut det presise, talemålnare, saftige svenska skriftspråket som gjorde at arbeidfolk kunne bli fortattarar. Ivar Lo Johansson, Ian Friedegaard, Harry Martinson, Mår Martinsson og mange andre kom frå terpa og fabrikane og skipsdekkja og tenestejentejobbene og skrev boker i verdas eliteklasse. Ikke fordi dei var meir evnerike enn gardsarbeidarar og fabrikkarbeidarar og småfolk og tenestejenter i England og Frankrike, men fordi dei hadde ein lokal forteljetradisjon og fordi det svenske språket var slik at folk utan akademi kunne ta det i bruk. Det kunne gå frå tanke og tale til skrift og ikkje berre frå skrift til skrift. Difor vant dei nyskapande forfattarar og ikkje kopistar.

Skriftspråket bør alt så først og fremst vere eit hjelpemiddel. Men det kan også ta overhand, bli ein reiskap for å halde talemåla ned og harmonisere folks tenking og tale. Ser vi på eit språk som det franske, legg skriftmålet si kvelande hand over folket. Folk skal snakke normalfransk og korkje franske dialektar eller okslitans eller korsikansk eller baskisk eller katalansk. Det franske skriftspråket var forma på 1600-talet. Dei rare endringane er der ikkje fordi dei finst i talemålet eller fordi dei gjer skriftmålet meir presist, men fordi dei som skreiv, fekk betaling per line og difor ville toye ut ordia lengst råd. Dette klumpete og tungvinne språket vil bli ei studig større nölempa for Franskrike og andre fransk-

Skriftmålet treng eit talemål, men talemålet treng ikkje eit skriftmål

talande og -skrivande land. Samstundes er språk som det franske ein fordel for dei med makt. For det held folk nede. Det hindrar at ein folkeleg litteratur som den svenska statsskolan veks fram. Det hindrar at folk kan skrifteste eigne interesser og eigne krav. Difor held det franske samfunnet liksom språksamfunnet fest seg med eit skikt skriftførde som skal fortelle folk kva som er rett skriving og agiterte for det fastsroste skriftmålet.

Ett denne omvegen er eg kommen attende til Knut Johansen. Medan mitt utgangspunkt er talemålet, er Johansens utgangspunkt skriftmålet. Ungar lærer å skrive ut frå skrift og ikkje ut frå tale, og dei held fast ved dette livet ut, skriv Johansen. Men slik er det stundom og ikkje stadt. Slik er det i somme språk og ikkje i

alle. Mange pedagogiske røynsler viser at læring ut frå talemålet fungerer bedre og gjev ungane betre skrift. La meg bruke faslettar og læren Inga Krokan som vitne. Hans roynsle var at «*dei eldare – praktisk iala utan unntak – skreiv best både frå forma og innhaldet si side, som tenkte på bygdunldet sitt og kleide tankane i ei nynorsk form så nær bygdunldet som råd er.*» Alltså clevar av eit slag Johansen hevdar ikkje finst. Eg skreiv at i og med at talemålet alltid endrar seg, treng vi skriftmål som er fleksible nok til å fungere opp slike endringar. Johansen innvender at så langt har skriftmåla, både nynorsk og bokmål, endra seg ut frå tilpassing til talemålet og ikkje ut frå endringar i talemålet. Dette skiljet undermerker Randens resonanser fullständig». Men om Johansen skulle ha rett når det gjeld rettskrivingsendringar så langt, rokar det ikkje ved at eit godt skriftmål bør vera i stand til å fungere opp endringar talemålet vil gå gjennom i framtida. Om ikkje det skjer, vil fråstanden mellom tale og skrift stadig vekse. Då Ivar Aasen forma landsmålnormalen, skilde han mellom eintals- og flertalsformer for sterke verb både i noud og fortid og for svake verb i noud. Han skreiv *han tek, me taka, han tok, me tok, han kastar, me kasta*. Dette var inntog naturleg ut frå talemåla midt på 1800-talet. Men i dialektar flest gjekk skiljet ut, og det var difor også teknar ut i landsmålet. Alltså var skrifa tilpassa eit langt i talemålet.

I språkpolitikk lyt vi ha fleire tankar i hovudet samstundes

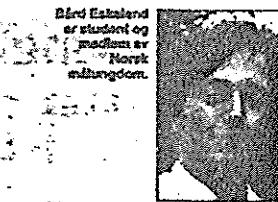
I 1981 vedtok Stortinget at dei aller fleste høkjønnsord i bokmål skulle kunne boyast som høkjønnsord, altså en vise - visen som jemstilt form med ei vise - visa. Var dette ei tilpassing til talemåla? Eller var det ei tilpassing til endringar i talemåla? Det var ikkje nokon av delane. Det er neppe meir enn 10 prosent av oss nordbuar som har tokjønna språk (bergensarar og ein del intellektuelle og overklassefolk i Oslo). Rettskrivingsendringa var i sta den ein konsesjon til det gamle dansk/norske skriftmålet. Alltså tek Johansen feil på nyt. Eg skreiv at kvar lyd bor ha ein bokstav i eit godt språk. Dette kan føre til at ein lite merksamlesar får inntrykk av at det er tilfelle - nynorsk, hevdar Johansen. I dette har han rett, sjansane for at slove levarar skal mistyde, er talrike som fisken, havet. Johansen aviserer at lydklipp speler inn i det heile. I staden blir skrivemåtar avgjorde etter eit historisk prinsipp, der målet er at tidlegare former skal visa at i dei nye, skriv han og pøser på med domme på skilnader mellom tale og skrift i nynorsk og bokmål.

I språkpolitikk lyt vi ha fleire tankar i hovudet samstundes. Arbeid for likskar mellom lyd- og skriftbilete må vere ein av desse tankane og ikkje den einaste. Om slik likskap blir oppnådd i 95 prosent avorda og ordendingane i språk A og 90 prosent i språk B, inneber det at brukaren av språk A

treng lærre berre halvparten så mange skriftturer som brukaren av språk B. Skriftspråk illes i vår del av verda har vækse fram som stats- og overklassesspråk og så store eller mindre grad

vorte folkeunge. Det er dette Riksmålsforbundet kallar naturlig sprogrutinklinasjon og Johansen kommenterer slik: «Det er bare blitt sånn». Noko av det mest interessante med nynorsk er at han berre børre er blitt slik, men har i stader fått si form gjennom reflekterte val. Difor kan vi også diskutere vala. Likskap mellom tale og skrift var eit av kriteria Ivar Aasen bygde på. Saman med ønsket om konsekvens, om å trekke trådar bakover, om å finne former som samla talemåla og om fellesformer med svensk og dansk. Spørsmålet om likskap mellom lyd- og skriftbilete stod ikkje på langt nær så sterkt som i det serbokroatiske skriftmålet Aasens samtidige Vuk Stefanovic Karadzic forma. Men det stod og står mykje sterktare enn i det franske skriftspråket, der det for lyden o stundom skriv eu, stundom ue, stundom oe og stundom e. Men aldri o, for denne bokstaven har dei ikkje.

Eit «mothegeemoni» for det klasselause målet mot boknålsveldet, krev ei nokonlunde samla skriftleg form, og berre Ivar Aasens historiske perspektiv kan berga samanhengen mellom målføra og gje dei ryggstød, skriv Bård Eskeland.

«Lydskrift» krev einsretting

DET ER forunderleg at leiaren i Noregs Mållag, Olav Randen, preikar «ortofoni» i avisspalte- ne. Ortosføien er ein rettskrivingsideologi som seier at lydane i talesmålet skal svara direkte til skriftstilen Knut Jøbansen (KJ) har i to kronikkar synt kor meininga slaus i uråd dette er ut frå vanleg bokmålstale. Men langt verre er det om ein vil byggja eit ortofont skrifsmål på *flere* dialektar, av di ein alltid må velja *ei* uttalteform som skal komma fram i skrift. Desse to prosjekta kan ikkje sameinast. Nynorsk byg- gjer på dei samlande draga i dei norske målforma, og det er stikk i strid med ortofon purisme.

Skal Randers rettskrivningsvisjonar verkeleggjerast, lyt vi a) få alle til å tala likt, b) godta at ei taletmålsgruppe har språkleg føremørt (at alle skriv slik nokre talar), eller c) ha tusenvis av normalar. Den etniske språkreinsinga om a inneber, er det berre bokmålet om kan få til, og det er nett den utviklinga vi ser i dag. Kj har rett i at skriftsmåla ikkje rettar seg nemndanne etter endringar i taletmålet, det er endringane i taletmålet som rettar seg etter bokmålet. Alt forsvar av bokmålsveddet styrker denne utviklinga. Bokmålet har alt realisert b, dei fleste skriv slik overklassen og etter kvart «mellomklassen» i byane talar. Men siden Norges Mållag er ein varm forsvarar av språkleg mangfald, står berre alternativ c att. tusen normalar.

Det er likevel grunn til utro over den språklege einsettninga. Randen peikar på kjernen i bokmålet; som kolonimålflest har det ein historisk klasseskarakter som vanskleggjer endringer i folkemålsleit. Det aggressive riksmaßborgraskapet har vunne attende skansar i skriftmålet (*mave, sne, boken osb*) etter at nye delar av folket har vorte skriftspråklegd kolonisert eller jamvel *snakkar slik*. Men Randens mottrekker er fem språkjande folkemålsfingrar og Olav Duun framfor ein knytt mynorsk neve. Om alle målfolk skreiv såkalla dialektkaart som Duun (i staden for konform mynorsk å la Randen) hadde dei vanta eit samlaande skriftmål - slik som i land der folkemålsmotstanden er knust av einsettninga. Den ortofone mangfaldsillusjonen ville snart bresta. Rett nok er Duun-målet meir friskare ideal enn lærebokmynorsk, men som vi skal sjå finst det andre strategiar enn dialektigoisme; målforsolidaritet.

Som KJ seier, er skrifsmál fyrst og fremst konvensjonar (yanar) som

Berre Ivar Aasens historiske perspektiv kan berga samanhengen mellom målføra og gje dei ryggsted, meiner kronikeren.

Som vi ser er historia verksam i notidsmålet. Det historiske grunnlaget for konvensjonane vil alltid vera det kulturelle kompradorborgarskapet sin uttale av dansk skrift for norske generasjoner sidan, sjølv om ein spør opp med nye norske glosar som borgarskapsborna har plukka opp i «gata» og på «hytta». Det var grensa for naiv fornorskning av det gamle herremålet.

Men for språkfunksjonalistar er opphav og årsaker til språkendring uviktig. Maktmålet vil alltid vera meir funksjonelt enn opposisjonsmålet, så lenge makta rår. Sidan alle mål har lyte, vil maktmålsideologane aldri vanta detaljargument mot det nye. Men dei praktiske detaljane i funksjonalistsens falske medvit. Når KJ sortel at nynorsk bar endra seg av di han var upraktisk (medan tilhøvet til talen er underordna), burde han lagt til at det er baknmidslaget som i

Kraft av makt/vane
avgjør kva som er praktisk i nynorskens. Døme:
Det heiter no *tida*/*lis* på grunn av riksmedistale
tiden/lien (for fylgde formene målføra og var like: *tida/lida*, med stum *d*). Dei fleste målføre uttalrar u i *dum* og *um* likt, oftaast ó – men bak-mål har ulik vokal:
dómum og *dum*. Tilnærminga til bokmål er ikkje minst ein statleg politikk for å tilvære fram nasjonalsamling på den gamle dansk-norske overklassena.

sjønens grunn.
 Norma til Aasen var alt anna enn eit ortofont skriftsmål som skulle endra seg med talemålet, slik Randen trur. Det er tvert om eit skriftsmål som toler stor variasjon, endring i det talemålet det representerer av di det ikkje er noko slavisk 1:1-lithøve mellom lyd og teikn. Det er ikkje meir «kinesisk» opplegg der ein kan vera samde om at eit teikn svarar til ein lyd i eitt målføre, og til ein annan (med same funksjon) i eitt anna. Vestnorsk vantar jamt over både fleirtals- og presenss- (*kastar*, *hestar*). Ortofont sett er dette undertrykkjing av eit viktig talemålsdrag, men folk godtak at r-endinger er praktisk i skriftmålet og representerer presenss- og fleirtalsfunksjonen i talemålet. Aasens *hestarna* representerer til dømes dei nyare talemålsformene *hestane*, *hestan*, *hestia*, *hestadn* (rn>dn). Skriftnorma var ofte henta frå eit historisk steg som målforsområdet hadde utvikla seg ifrå. Bokmål har aldri teke slike målforsomrøysn, men byggjer på sin ansiolade.

Eit døme: Kombinasjonar som
stein, menig ortofone og krey lvdren

uttale. Aasen valde dei opplevde drif-tongane, *stein/meining* i staden for å byggje på eit tilfeldig talemål, av di dei er *samleformer* som tek opp i seg tale-målsvariasjonene (*ei/e>*) og syner samanlikninga mellom orda. Det heter *feitt* på grunn av *feit*, sjeld om dei fleste uttarar det tilnærma *feit*, satteiforma er *feittu*.

Aasen-målet speglar dessutan djupstrukturen i målfôra med å skilja der målfôra gjør det, sjølv om målfôra gjør det på ulik vis. Eitt domme: Skilje som ein ven – ein mann hjå Aasen kan sjå ut til å berre byggja på *gamaldags* målfôrare, men målfôrare med palatalisering har slik uttale berre i mainn (skrivemåten mann-venn ville tydd på lik uttale).

Skriftmåla kan ikkje ha same lýdar som alle dialektane, men krev attkjenning av skriftbilete. Men berre

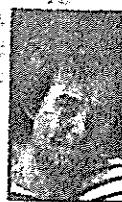
**Om nynorsken og
målfera skal verta
meir enn sporstøff
i eit framtidig bok-
måledominert
zamnorsk, trengst
det måreising,
ikkje orofon
fliseoppliking**

overtakning. Noko slikt
er kanskje urđd, når sjølv vilkåra for
arveretten er kritikkverdig; folket
måtte gje avkall på sin eigen (målt)ar.
Sosialisten Randen er ingen marvlog
med forak for folkekultur. Det
utrytelege forsøret av proletarkul-
turen kallar på stor vyrnad (vørna).
jamvel en venstrepopulistar og folke-
venner ofte dyrkar den nedtrakkta til-
standen til graset, dei direkte sylgjene
av undertrykkjinga. Å avskjera folke-
målet frå eigen tradisjon i striden mot
eit tradisjonsrikt herremål, er sjovmål.
Målreisinga skil seg frå begge desse
linene. Ho tuttar på heile den norske
målarven med målføretadisjoner i
botnen. Eit «motlegemoni» for det
klasselause målet mot bokmålsveldet,
krev ei nokolunde samle skriftleg
form, og berre Aasens historiske per-
spektiv kan berga samanhengen mel-
lom målføra og gje dei ryggestod.

Om nynorskens og målfôra skal verta meir enn sporstoffs i eit framtidig bokmålsdominert samnorsk. Trengst det målreising, ikkje ortofon flæspspikking. Ein meir oversyntleg (men romsleig og u-ortofon) nynorsknormal er kanskje eit vilkår, men det er framgang i makt- og massegrunnlaget for nynorsken som avgjer. I striden mot språkleg reinsring er ropet om meir ortofoni ei tilpassing til einsrettinga.

For det virkelig eksisterende snakkende, lesende og skrivende menneske er de skrevne ordene like viktige som de talte, skriver Knut Johansen i polemikk mot kronikker av Olav Randen 23.1 og 19.2.

Knut Johansen
er oversetter
og skribent.

Skriftspråkets betydning

OM FEMTI eller hundre år vil den norske nasjonen med bokmålet ha eit skriftmål med fleire fellestrek med det franske, det tyske og det engelske, eit skriftspråk som er ein sløvare resikap for tanken og eit nasjonalt handikapp jamført med mange land. Eit skriftspråk som skolelevar må bruke stadig fleire år av sitt liv for å meistre. Eit skriftspråk som står i vegen for ein levande, mangslungen, eksperimenterende folkeleg litteratur og som fører til salonglitteratur av fransk type. Dette skrev Olav Randen i en kronikk her i avisens 23. januar.

Randen grunngir denne påstanden med at bokmålet – på samme måte som «størknede» skriftspråk som fransk, tysk og engelsk – på det nivårende tidspunkt har mistet evnen til å fange opp endringer i talemålet.

Jeg mener at resonementet hans ikke holder, og har i et par innlegg påpekt at nynorsk, like lite som bokmålet, har tilpasset seg endringer i talemålet. Tvert imot har begge skriftspråkene vært gjennom en prosess de siste hundre årene, som dreier seg om å tilpasse seg et norsk talemål som ikke har vært i forandring. Jeg har også påpekt at nynorsk ikke som bokmål er en «lydnær»-skriftspråk, men at nynorsk som bokmål skrives etter prinsipper som ligner dem de fleste europeiske språk med noen århunder på baken skrives etter.

Dette siste er ikke noe spesielt oppsiktvekkende, og av Randens motnærmelding 19. februar fikk jeg nærmest inntrykk av at det var anmattende. Men jeg har insistert på å nevne det fordi jeg faktisk tror norske språkbrukere er lite bevisst om det. Tenk på skrevne bokmålsord som *være* og *hvete*. Det du hvorfor de skrives slik de gjør? Det behøver du heller ikke. Det er nok å vite at de skrives slik.

Hvorfor skriver du *somle*, men *rumle*? Tenker du på at de uttales likt, bortsett fra første lyd? Antagelig ikke. *Gjerne*, *hjemme*, *gave* og *jif*? Du vet hvordan disse ordene skal skrives, og tenker i den forbindelse litt eller snarere ingenhet på hvordan de uttales. (Jeg vil väge den påstand)

Forholdet mellom fonetikk og ortografi er slik i de fleste europeiske språk. Ordene skrives langt fra alltid slik de uttales, men ut fra konvensjonen som er oppstått gjennom språkens skriftistorie, som avspeiler tidligere studier av hvert enkelt språk like mye som, eller mer enn, den aktuelle lydlige tilstanden

Hva er forholdet mellom det skrevne og det talte? Språkdebatten ruller videre.

Foto: Ola Sæther

språket er i i dag. Det faktum at nordmenn ikke er klar over i hvilken grad dette er tilfellet i deres eget språk, men bare skriver i vei, interesserer meg. Det sier noe om hva skrift og tale er. Det er for forskjellige ting.

To forskjellige ting, som læres på to forskjellige måter. Oppriktig talt tror jeg ikke det er noen som virkelig vet hvordan vi lærer verken det ene eller det andre, lærer å snakke et språk som småbarn eller lærer å skrive og lese det som større barn. Når det gjelder det siste, er det uviklet pedagogiske metoder bygd på mange forskjellige prinsipper, som hver pedagogiske skole hevder er de andre overlegne. Men det rare er at resultatene oppnådd med de forskjellige metodene i det store og hele er de samme.

Jeg tror rett og slett saken er at den menneskelige hjernen er utsyrt med et sett koblinger som, når de blir tatt i bruk til dette formålet, gjør de fleste av oss i stand til å lære å lese og skrive på et visst alderstrinn. I hvert fall hvis interessen og muligheten er til stede, og i så fall nesten uansett hvor gode eller dårlige lærere vi har – eller hvor mer eller mindre innvirket det enkelte språket er, rettskrivningsmessig.

Ei overveldende stor flertall av barn i alle land hvor det siden midten av forrige århundre er innført allmenn og pliktig folkeskole, har lært seg å lese og skrive. Det kan godt være at Randen kan henvise til kilder som hevder at

franske, engelske, amerikanske og tyske barn har større vansker med å lære å lese og skrive, enn svenske, islandske og «nynorske». Men det er ikke dermed sagt at det har med måten språkene er skrevet på. Det er mer troig at det hvis det er tilfellet, har å gjøre med sosiale forhold som gjør skriving og lesing mindre interessant, for å si det enkelt. For visse grupper barn enn andre.

Randen framhever svært flere ganger i sine kronikker. Han hevder at svensk skriftspråk, med Strindberg som anløper, gjennom de første tiårene av dette århundret utviklet seg til et talemålsnært, presist og saftig skriftspråk «som gjorde at arbeidsfolk kunne bli forfattarar» – i motsetning til hva som var tilfellet i Frankrike, England, Tyskland.

Jeg tror ikke noe på det. Det ble gjennomført en rettskrivningsreform i Sverige i 1906, som – det er riktig – gjorde svensk skriftmål mer lydnært enn det var før, og mer lydnært enn bokmål og nynorsk også. En masse rokokkokrummelurer i svensk rettskrivning ble tatt ut, som len i *hufva*, men også h'en i *hval*, d'en i *röd*, som ble startet med en t. Det var all right; selv om jeg framhever konvensjonenes betydning i skriftspråkene, har jeg ikke noe imot reformer. I tråd med dette forsvarer også flertallsbyningene i verbene fra skriftspråket gradvis oppover mot 40-tallet. Svenskene sluttet – svært forsiktig – å bruke for lengst utdodde former som «de stodo» (som f.eks.

Strindberg brukte). Men var dette en reform som gjorde at arbeidsfolk plutselig ble i stand til å skrive romaner, i motsetning til før?

Neppe. Det må ha skyldtes en rekke andre forhold, som ikke direkte har noe å gjøre med det Randen fører i marken, skriftspråkets evne til å fange opp endringer i talemålet. Det må ha skyldtes skolepolitikk, politikk generelt, litteraturens utvikling i retning av realisme, endringer i skriftilige stilidealer (som er noen annet enn, og uavhengig av, endringer i rettskrivning og formverk) og mange andre forhold. Forhånd som en finner eller ikke finner i andre land som Sverige kan sammenlignes med, hvor det ikke er blitt gjennomført rettskrivningsreformer av den svenska-typen (som for øvrig er temmelig overfladisk i forhold til dem som tvang seg fram i norsk, både landsmål og riks-mål).

Randen skriver de utroligste ting om fransk. Fransk kan jeg dessverre ikke så mye om, nok til å kunne se at mye at han skriver er absurd, men for lite å kunne argumentere. Engelsk kan jeg. Engelsk har en umulig rettskrivning hvis den måles ut fra en ideen om at den eneste rimelige funksjonen for et skriftspråk er å gjengi lyder. Men den ideen er bare – en idé. For det virkelig eksisterende snakkende, lesende og skrivende menneske er de skrevne ordene like viktige og like reelle som de talte.

Et skrevet ord på engelsk ligner på hieroglyfer eller et sett kinesiske tegn. Men det er også en måte å skrive på, som fungerer. Personer med engelsk som morsmål forbinder i løpet av sine skoleår og lese/skriveår de skrevne ordene med bestemte meningar. Det gjaldt for overklassens barn så lenge det bare var dem som fikk opplæring. Nå gjelder det for barn fra andre klasser, selvligelig, de er like begavet som overklassen, har de samme evner i hjernen.

Med dette har jeg ennå ikke motsagt Randens dystre vyer for den norske nasjonen med bokmålet som skriftspråk, men jeg har i hvert fall skissert opp en ramme det kan diskuteres innenfor.

KK presiserer

Vi beklager en del trykksfeil som kom til under innskrivingen av kronikken til Bård Eskeland tirsdag 27. 2 og vi gjør oppmerksom på at artikkelen var forkortet.

Red.

Når skriftnormalen losnar

SKRIFT NORMAL

DET HAR kome opp eit ordskifte om nynorsk og skriftmål ålment i Klassekampen den siste tida. Det er eit lyte med innlegga til Randen og Johansen at dei ikkje nemner med eitt ord at det er målstrid mellom nynorsk og bokmål her til lands. Det er noko me må ha i minnet når Randen vil retta nynorsken etter taalemålsendringar og Johansen klandrar landsmålet til Aasen for å vera for historisk.

Det lät underleg når Randen skriv at ein av dei største føremonene ved nynorsken er at han kan måta seg etter taalemålsendringar meir enn bokmålet. Eg kan ikkje sjå at det er sermetket med brigda som er gjorde i nynorsknormalen. Der trur eg Johansen har rett. Men ulikt Johansen trur eg ikkje at det er dei mange «historiske» formene i Aasen-normalen som har gjort at nynorsken har vorte brigda. Alle formene i Aasen-normalen er «historiske»; dei er komne opp gjennom voksteren i det norske målet. Sume av dei har stade fast sidan gamalnorsk. Formene i bokmålet er øg historiske, men mange av dei er knytte til voksteren i eit anna mål, dansk.

Som nemnt framfor er det ei mengd historiske skrivemåtar i måla, og det er vel ikkje mykje til hinder og heft for at folk skal skriva dei. Reine ortofonistar, som vil skriva beint etter uttalen, kan harma seg over både det eine og det andre i nynorsk og bokmål. Skrivemåtar som «rd» (i *nord* og *hard*) og «rn» (i *bjørn* og *kvern*) er mykje godt gamalnorske, men det er ingen eg veit om som i dag tek sterkt til orde for å taka dei bort. Når dei skriv «hv» i ord

som «hvaz» og «hvit» på bokmål, held dei seg i røynda nærrare gamalnorsk enn nynorsk og dei norske målføra. Ingen uttalar lenger «h» i dette høvet. Norsk Språkråd let h'en stå i fred lell.

Men det offisielle rettskrivingsstyre-makten ikkje har late stå i fred, er skrivemåtar i nynorsk som gav *for mange avvik frå bokmål*. Med om lag tjue års mellomrom (1917-1938-1959) vart ei mengd fastrøtte skrivemåtar i nynorsk utskifte med andre som samsvara med eller låg nærrare bokmål. Det vart gjort endå dei gamle reglane var meir systematiske og fylgjerette i høve til det norske målet i målføra. Når sume i dag ser på skrivemåtan til Aasen som «*for historiske*» (slik Johansen gjer), kjem det ikkje lite av at den norske staten gjennom rettskrivingsnemindene sine har fremja eit anna skriftbilete enn det Aasen settet opp, nemleg samrøring av nynorsk og bokmål, det som so urett har vore kalla «samnorsk».

So tykkjer eg det vert vanskeleg å leggja opp til at skriftmålet skal fanga opp taalemålsendringar, soleis Randen ser det føre seg. For det første er det greitt at målføra er ulike her til lands. Dei talar ikkje likt i Mandal og i Mosjøen. Dersom skriftnormalen skulle spegla det loddlege innhaldet i kvart målføre, hadde me ikkje fått *ein* skriftnormal, men *ei lang rekke former* som kvar for seg kunne høva for eit område. Ut frå den nynorske normalen me har i dag, er det heilt uråd. Sjølv sagt er det godt mogeleg at folk med serleg filologisk interesse hadde hatt moro av å sitja med ei slik tenkt Hellevik-ordliste og leita fram til dei mest målførenære formene i målet, men eg trur mange hadde vorte meir rådlause enn støe i skrivinga

si. Då hadde dei vel heller funne tryggarre grunn i bokmålet, der målet er nokolunde det same frå skrivar til skrivar, jamvel om dei kjem frå ymse kantar av landet.

Dessutan må me tenkja på dei tale-målsendringane som ikkje gjeld alle, men nokre. Når ungdom i Oslo og Bergen seier «sjue» og «skjære» i staden for «tjue» og «kjære», kan ikkje det gjelda for ei ålmenn taalemålsendring i heile landet.

Andre taalemålsendringar i dag fører *bort frå målføra og til bokmålet*. Korleis skal det gå med nynorsken då? I Nes i Hallingdalen nyttar mest helvta av ele-vane i barneskulen «jei» og ein fjerde-part «ikke», endå om målføret i bygda har «e» og «ikkji». Skulle me so tru at me kunne taka inn dei fyrstnemnde formene i nynorsken og lokka folk i Nes til å skriva nynorsk? Eg tvilar sterkt på at det kan løna seg, og eg trur ikkje nynorsk kunne vera eit sjølvstendig skrift-mål lenge dersom me skulle fylgja den framgangsmåten: Å leggja seg flat for motstandaren er ingen god strategi.

Nynorsken er og skal vera ein systematisk samnemnar for målføra i landet, og difor kan han ikkje spegla av noko målføre ortofont. Når sume går inn for å løysa opp normalen, kan nynorsken koma til stå veikare i tevlinga med bokmålet. Det er framleis målstrid i Noreg, jamvel om sume vil dølja det eller avskriva det med å sjå på stoda som «historisk prosess» eller «naturleg utvikling».

HÅVARD TANGEN

Norsk Målungdom

(Innlegget er noko forkorta. Red.)

Aasen-normalen og makteliten

Makteliten forsøk å sabotera for nynorsken ved å setja dialektgrupper opp mot kvarandre.

NYNORSK

KNUT JOHANSEN svarar på ein kronikk Olav Randen hadde i Klassekampen 23.01.96 med to kronikkar 02.01.96 og 05.01.96. Randen hevdar at nynorsken hev måta seg etter talemålsendringar. Han meiner at nynorsken hev brigda seg etter kvart som norsk talemål hev brigda seg. Han meiner at skilnaden mellom tale og skrift bør jamnast ut ved å endra rettskrivingar. Han er sterk motstandar av talemålsnormering. Han meiner at dersom skriftmålet fær forkørsrett, vil det radera ut dialektane. Han viser til europeiske døme. Randen meiner at skriftmålet på Island og i Sverige er meir fleksibelt enn i Tyskland og Frankrike. Her vil eg gjera merksam på at Island ikkje hev dialektar og ikkje treng å驱ra talemålsnormering. Skriftmålet er heller ikkje serleg fleksibelt når det gjeld formverk etter det eg veit. Svenskane driv talemålsnormering i skulen. Det er ingen grunn til å tru at dialektane hev nokon slags fyremunsrett i svensk, slik som i norsk.

Knut Johansen er usamd med Randen i at nynorsken hev endra seg p.g.a. at han hev måta seg etter talemålsendringar. Han meiner at nynorsken hev endra form avdi han hev nærma seg talemålet og ikkje endringar i talemålet. Han meiner at nynorskbrukarane hev sett på nynorsken, Hægstadnormalen, 1917 og 1938-normalen som upraktiske, uhandterleg og kunstig samanlikna med daglegtalet i dei mest folkerike delane av landet. Dette er sterkt diskutable synsmåtar, og Johansen ser ikkje grunn til å dypa ut synsmåtane sine.

Det er svært vanskeleg å uttala seg kategorisk um talemål fyrr og no. I sume hove er det vanskelegt å slå fast kva som er talemålet i dag og. Det er ikkje mange uppskrifter av dialektane på ulike tidspunkt, og talemålsvariasjonen kann vera stor på eit tidspunkt utan at det er råd å få registrera det. Tilhøve mellom skrift og tale er nok likevel prega av at bokmålet pressar seg fram anten med innfallsport i bymåli og yver til bygdemåli, frå høg-

Aasen-normalen er på rettrett, eller er han ikkje det? I det minste er både han og skaparen hans ute av rekia men. På 30-talet derimot vart nynorsk nytt til å selje til nynorskningane.

statusspråk til lågstatusspråk eller beinveges frå skriftmålet til dialektane. Men det finst sjølv sagt eit og anna døme på at nynorsken strid med einskilddialektar eller heile grupper av dialektar utan umsyn for gjeldande rettskriving i nynorsk.

Johansen er for kategorisk når han skriv at nynorsken hev endra seg av di brukarane av nynorsken hev tykt at nynorsken hev vore upraktisk, uhandterleg m.m. For det første nynorsken hev ikkje endra seg. Han er vorte endra. Til tider hev det rått stor usemje um korleis nynorsknormalen skulde sjå ut. Organiserte målfolk og andre hev nytt fleire ti-år på å diskutera korleis nynorsken skal sjå ut. For det andre er det ikkje berre nynorskbrukarane som hev hatt klare oppfatningar um korleis nynorsken skal sjå ut. Den offentlege målpolitikken og prinsippet um måljamstelling hev ført med seg at det er mange som hev meininger um nynorsknormalen.

Johansen hevdar at Aasen-normalen hev vorte sterkt endra avdi normalen var «for historisk og svært langt fra befolkningens faktiske målbruk». Tekster som er

skrivne på eller i nærliken av Aasens normal et vanskelegare tilgjengelege for moderne lesear enn den danske som Ibsen og Kielland nyttar. Johansen konkluderar den fyrste kronikken sin med å segja at: «På enkelte sentrale punkter er skriftdansk faktisk nærmare moderne norsk ein Aasens opprinnelige normal. Derfor kom endringane i nynorsknormalen». Dersom Johansen meinar at dansk frå 1800-talet er nærmare bokmål av i dag enn det Aasen-normalen er, so er det sjølv sagt rett; men det kann ikkje vera noko argument for norsk språknormering av nynorsk dei siste hundre åri. Det same må gjelda dersom Johansen meiner nynorsk med moderne norsk. Det hev aldri vore noko uttalt mål at nynorsk eller bokmål skal vera likast mogleg dansk.

Aasen-normalen var for historisk og låg for langt frå folks målbruk. Det er påfallande at det vert sett krav til at nynorsken skal vera såkalla dialektær, og ikkje få halda på former som er tenlege i skrift. Dersom Aasen-normalen hadde vore for historisk, vilde folk ikkje funne att dialektane sine når dei las landsmålet, men det gjorde dei. Sume gjekk frå dialektene sin i landsmålet. Det tyder på at Aasen-normalen ikkje var for historisk.

Det er ei onnor sak at det krevst respekt for skriftmålsformi av eit språk, dersom det skal ha heil og varig framgang. Respekten for den nynorske skriftformi vart skipla av den intense målstriden som fylgte med unionsoppløysingi og nasjonsbyggjungi i tidi fyrr og etter 1905. Dei førande samfunnsberarane såg seg ikkje interesserte i at nynorsken hadde framgang. Dei vilde byggja opp ei norsk sjølvkjensla gjennom norskdansken, og nynorsken måtte or vegen. Då var det lett å hevda at nynorsken var for historisk, so skremde ein burt dei som vilde læra seg nynorsk eller ein gav dei fordomar til språket. Denne motstanden mot nynorsken frå autoritetspersonar hev vorte til ei rein mytedanning. Denne mytedanningi nyttar maktersonar i samfundet til å sabotera for nynorsken. Dei set dialektgrupper opp mot kvarandre, dei øydelegg for framvoksteren av eit årmeint nynorskt standardtalemål og dei garderer seg med å segja at bokmål og nynorsk kjem til å verte eit samnorsk språk ein gong.

Det franske skriftmålet har storkna i ei form som er svært viktig å lære for vanlige folk, skriv Olav Randen.

Dette framstår som
bonds og talm i
Norges historie

Den vanskelege fransken

VED NOKRE høve har eg i Klassekampen jomfru dei nordiske språka med det franske og skrive at fransk språkspørk føres til mange analfabetar og få skrifkunngi folk. Lesarar har undrast på om eg har deskning for dette. Sjølv vantar eg inniglade kjenntak til fransk og bygger difor mest på sekundærkjelder. I denne artikkelen vil eg gjøre greit for nokre av dei skriflegre kjeldene. Men først litt om utbreiinga av det franske språket.

Ut frå *The World Almanac* finst 124 millionar franskbrukarar. Fransk er det elleve- eller tolve-største språket i verda. Det er einaste offisielle språket i Frankrike, men katalansk, baskisk, korsikansk, oksitansk, tysk, letzeburgesch og nederlandske blir også brukt i landet. Fransk er offisielt språk,leine eller saman med andre, i rundt 50 land. Det er av verdas leiaende diplomatspråk. Franske styringsfolk slepper sjeldan frå seg høvet til å hevde at fransk er eit kulturspråk framom dei fleste.

I 1974-75 gjekk ein omfattande debatt om fransk og svensk språk føre seg i tidsskrifta «För och Nu» og «Folket i Bild». Dei viktigaste innlegga vart seinare prenta i ei bok om svensk arbeidslitteratur til Ivar Lo-Johansson 75-årsdag (I). Sentral aktør i debatten var F. Nils Andersson. Han var forleggjar i franskalande Sveriges til han vart utvist fordi han offentleggjorde dokument om fransk tortur under Algerie-krisen.

I Frankrike har klassekampane vore sterke og arbeidarklassen ofte vist styrke, og ein levande og aktiv munnleg kultur finst. Men klassen manglar ein eigen litteratur, skriv Andersson. Mange forsattalar observerer og ser med velvilje på arbeidarklassen, men få eller ingen kjem derifra og er i stand til å sjå samfunnet derifra. Han søker forklaringa i det franske språket. Mange franske arbeidarar har forkasta dialektane sine og teke i bruk det riksfranske talespråket. Men dei mislykkast i å gå frå tale til skrift, «det lagbundna anspråksfulla og aristokratiska skriftspråket» som vart fråblev dem fråmande.»

Andersson bygger sine tankar mykje på franske lingvistar og siterer boka «L'orthographe» av Benveniste og Chervel (mi omsetjing frå svensk): «Elevane lærer seg å lese i skolen, men ikkje verkeleg å skrive, berre å skrive av. (...) Dei einaste som lærer seg å handtere språket og som vågar å gjere det, er dei som held fram med studiane så lenge at dei ikkje berre lærer stavning, men også uttrykksforma, semningslaora og fraseologien i skriftspråket. (...) Trass revolusjonane og folkeskolen blir kunsten å skrive verande eit klasseprivilegium.»

Det franske skriftmålet er eit handikap for franskemann flest og for franskbrukarar elles i verda, skriv kronikkforfattaren.

Foto: Victor Dimiceli

Franskmenne
treng ein Ivar
Asen

Innriktive frå all kontakt med talemål. Og i denne formen fraus det fast på 1800-talet.

Eadringer etterpå er særmarka.

I vilt eige språk er

hovudregelen (som det finst

at) at umatakk finn at ein ved

der skrivest med ein bokstav,

o som s til domes. Fransk-

menne har også e-i i

lleng, men dei skriv dei stund-

dom eu, stundom ue, stund-

om og stundom e. Men

ikkje a, for den bokstaven har

vel ikkje i alfabetet sitt.

Enkel s skriv me-
vanlegvis som s og i enkelte
framandord som c. Fransk-

mennene har sju ulike måtar å

skrive enkel s på, s, ss, c, c

med strek under, sc, z og l.

Ei rekke bokstavar skal skrivast på fransk, men ikkje uttalast. Saerleg gjeld det ord-endringar. Tredjekvart bokstav er berre i vegen, men er der dels fordi dei som i si tid forma rettskrivinga, skulle gjere orda så latinske som råd, og dels fordi kopistane, dei som skreiv av tekst, fekk betaling for lina og difor hadde interesse av å strekke ut teksten.

Om ein går frå skrift til lyd, blir det like vanskeleg. Bokstaven e til domes skal lesast på sju ulike måtar i korrekt fransk avhengig av samanhengen.

I formverket er skilnaden mellom folkeliggjort og skriftspråk like store. I talemålet er substantia like i eintal og fleirtal, i skriftspråket er dette eit unntak. I talemålet set dei stundom ein s framfor substantivet for å markere fleirtal, i skriftmålet skal han stå etter. I skriftspråket finst to vanlige tidsformer av verb som ikkje blir brukte i det heile i talemålet og som hoyrest så kunstige ut at folk flest heller leitar seg fram til andre ord enn å bruke dei.

Ei rekke ord i fransk riksmaal har framandt opphav, ikkje minst fordi språket er så lite nyskapande. Franskmen som ikkje kan latin, er vanlegvis ikkje i stand til å forstå den språklege samanhengen i ord som er samansette. Vi kan byggje opp nye abstrakte og mange konkrete ord av kjende element, som vi framleis kjenner att i det nye samansette ordet. Dei franske abstrakta og mange konkrete har mista all samanheng med sitt opphavlege innhald og må difor læra som enkeltord. I norsk kan vi bruke ordet broskap og forstå innhaldet, for ein franskmann utan latinkunnskapar framstår ordet fraternité som eit uskjønneleg ord som må læra.

...som eit anna abrakadabra.

Fordi sambandet er borte mellom riksfransen og dialekta, fører inga bra over frå dialekta til riksfransk. Ein fransk bonde eller arbeidar kan ikke endre språket sin litt slik at det nærmar seg normalmaali, slik det går å gjere her i landet. Han må velje det andre språket om han til domes skal bli politikar eller forfattar.

Men då blir det nedanfrå stengt ute. Eit av doma til Flydal er poesien.

Fransk poesi byggjer på metriske reglar frå uttalegrølene som galdt på 1700-talet. Resultatet er at poesi blir ei sak for dei mest skriftsprakkunngi, medan tankar og kjensler nedanfrå manglar ei skriftleg, poetisk uttrykk, og at Frankrike difor er utan ein songskatt som den norske. «Serleg vil alt som heiter spontanitet, friskleik og utrykksfullhet, både av å bli spent i ei sik tvangstreng.»

Flydal kallar altå franskmen innertil tospråklege. Same om dei snakkar dialekt eller normalfransk talemål, må dei lære skriftmålet som eit framandspråk. «At det kostar dei urimeleg mykje både av tid og strev og pengar, vitnar den veldige dressuren om som blir driven i ortografi, etymologi og grammatikk i dei franske skulane alt frå dei laegste barneklassane.»

Mim eigen konklusjon ut frå desse skriftena er at det franske skriftmålet er eit handikap for franskemann flest og for franskbrukarar elles i verda. Det held folkekulturen ned i staden til å hjelpe han fram. Franskmenne treng ein Vuk Stefanovic Karadjic (som forma det serbokroatiske skriftspråket) eller ein Ivar Aasen

som kan gå i brodden for å lage ei ny, tenleg skriftform.

Men det vil neppe skje dei første tiåra og kansje ikkje hundreåra. Til der har franskmenne bygt opp for mange illusjonar om kor storveges alt deira er i staden vil problema berre auke.

Min andre konklusjon er at vi nordkvinner og -menn bur gjera det vi kan for å hindre at norsk skriftspråk blir eit storkna og sterili kulturspråk som dei franske. Visst trengst logikk, konvensjon og attkjennung i språket, men viktigare enn det er mangfold, fleksibilitet, varheit, råskap, eksperimentering, nyskaping, og slik er det i den munnelege språkbruka det skal byggje på og i活t det skal gje att.

(II) «Alt det spennande finns hos arbeitarklassen». Oktober 1976.

(III) I Leiv Flydal: «Språket, struktur og samfunn». Novus forlag 1989.

Frå tale til skrift

LYDRETT SKRIFT

I EIT PAR KRONIKKAR i Klassekampen har eg argumentert for at munnleg språkbruk må vere utgangspunkt for skriftforma. Eg har jamsørt dei nokså fleksible nordiske skriftmåla med fastfrosne skriftmål som det franske.

27.2. innvender Bård Eskeland mot dette at det er uråd samstundes å byggje eit skriftmål på ulike målføre og å gjere det lydrett. Medan han tillegg meg tanken om at eit skriftmål skal vere absolutt lydrett, viser han sjølv denne tanken tvert.

Men i språkpolitikk som på dei fleste av livets område må me ha fleire tankar i hovudet samstundes. La oss tenkje oss at me hadde halde til i eit språksamfunn utan skriftmål og skulle lage eit. Det første spørsmålet ville då vere val av alfabet, det latinske, det arabiske, det karibiske eller kanskje eit nyлага. Det andre spørsmålet ville vere val av bokstavar i alfabetet.

Hovudtanken attom burde vere at kvar lyd i talet målet har ein bokstav i skriftmålet. Det tredje spørsmålet ville vere om me skulle byggje på ein taletmålsvariant (slik Knud Knudsen bygde bokmålet på det danna taletmålet i Kristiania) eller på ulike målføre (slik Ivar Aasen gjorde). Det fjerde spørsmålet ville vere å få best mogleg konsekvens i skriftformer og boyingar.

Alt her ser me skilnaden mellom til domes norsk og fransk. I norsk skriv me vanlegvis enkel s på denne måten. I somme framandord

skriv me han som c. På fransk skriv dei same lyden på 7 ulike måtar, s, ss, c, c med strek under, sc, x og t (sel, poisson, civil, garcon, science, Auxerre, nation).

Når dei stakkars franske ungane skal lære seg skrift, må dei lære det som eit framandt mål. Difor må dei ha universitetsår for å meistre vanleg rettskriving, og jamvel akademimedlemer skriv feil.

I norsk og kan me finne døme på manglande samsvar mellom lydar og skriftbilete (sj-lyden i skjorte, sjø og ski til dømes). Men dette er berre småtterei i jamføring. Når norske ungar skal lære å skrive, kan dei byggje på det taletmålet dei alt meistrar. Også desse må lære at det alltid skal vere to l-ar i alltid og aldri i aldri og somt anna av same slaget, men berre ein brøkdel av det dei franske må tilegne seg. Difor er det fleire alfabetar og færre analfabetar blant oss enn blant dei som soknar til det franske såkalla kulturspråket.

Det gjeld altså å halde fleire tankar i hovudet samstundes. Men også å prioritere mellom dei. Tale er overordna skrift. Skriftmål treng me som eit hjelpemiddel for kommunikasjon og ikkje som eit primærspråk.. Difor må me gjere vege frå tale til skrift stuttast råd. Det inneber ikkje ortofoni (lydrett skrift) åleine eller 100 % ortofoni, men ortofoni som eit viktig omsyn blant fleire.

AV OLAV RANDEN

Med fransk i vrangstrupen

SPRÅK

LA OSS tenke oss at en franskmann hadde skrevet avis kronikker der han – ved hjelp av god dokumentasjon fra ordlister, norske stiler, avisartikler – skildret de problemer som den norske språksituasjonen medfører for dem som skal lære seg å bruke språket skriftlig. La oss tenke at han så skrev at situasjonen var en ulykke for det norske folk, som er blitt det mest amerikaniserte av Europas folk. La oss videre tenke at han til sammenligning hadde framhevet fordelen med en fast språknorm som den franske. Ja, hvordan ville han blitt mottatt i norske media? Uten tvil med ordene: fransk arroganse, fransk kulturhovmod, fransk kulturimperialisme.

Hvilke ord skal vi da finne for å karakterisere Olav Randens utgydelser om det franske språk, som i hans øyne ikke har vært så heldig at det har funnet sin Ivar Aasen? Jeg overlater ordvalget til leserne, det skulle være en grei sak med et språk som er «rått og nyskapende», for å sitere Randen.

Skriftlig fransk trenger ingen svarer i en slik debatt. Det er en god redskap for å uttrykke tanker og følelser. Det har forfattere som Beckett, Ionesco, Semprun, Ben Jelloun funnet ut, selv om de var vokst opp i andre, store språkmiljøer: engelsk, rumensk, spansk, arabisk. For bare å nevne noen.

Jeg tror ikke at Randen fremmer sin sak ved slitt barnslige skryt. Nynorsk stilling er alt annet enn sterkt. Kom til nynorskbygda Bø i Telemark der jeg bor, Randen. Du vil kunne konstatere at omtrent alle unge mennesker går over til bokmål før de begynner på videregående skole. Beskjedenhet er et ord som ikke finnes på nynorsk, men følelsen er vel allmennmenneskelig?

Heldigvis er neppe Randen særlig representativ for nynorskfolket. Det er nok å huske Hallidis Moren Vesaas og hennes forhold til fransk.

BERNARD RAGVIN

Språk, logikk og folkeleg litteratur

NYNORSK

OM OLAV Randen meiner at nynorsk har vore viktig for framveksten av norsk folkeleg skrivekunst så er eg heilt samd i denne konklusjonen. Logikken hans, derimot, og sume premiss er heilt på villspor.

For ein ovrik arbeidar- og bondelitteratur skulle vel ikkje Hindi hatt, der som det var lydrett skrift det kom an på! Dei drygt 50 tegna i Hindi-alfabetet er minst like eksakte som vår vestlege «lydskrift». Og måtte ikkje den spansk-talande verda likeeins slå den fransktal-

lande dersom lydrett skrift og bruk av definido/pasé simple i både skrift og dagleg tale var det som gjorde folk flest til gode skribentar?

Ein trur mest ikkje augo sine når han har fått med seg ein franskprofessor til å seie at «fransk lyrikk sit fast i mange hundre år gamle mønster». Kan ein verkeleg oversjå tradisjonane frå Mallarmé, Apollinaire, Desnos, Aragon, René Char, Francois Ponge, Georges Perec og deira banebrytande påverknadskraft? Har ikkje Mållaget fransk-filolog-lyrikarar som kan ta Randen på kammerset?

Fleire vriene fakta: Raddisar som

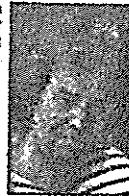
Genet og Hoel skreiv ikkje meir folkeleg språk enn proto-fascistar som Céline og Hamsun, snarare tvert om.

Vi er mange som er glade for at norsk litteratur har så svak konservativ og så sterk radikal tradisjon. Og elles: Skriv nynorsk, tal dialekt – greit nok for mæ, av å te (sjølv om det er langt fra Trøndelag til Suinnmør i dialektan). Men logikken må gå foran. Ta ein kikk på Hellevik igjen, du Olav, så får du meir støtte for konklusjonane dine neste gong!

PER OTNES

Knut Johansen
er oversetter
og skribent

Målfolkenes hovedargument var og er at nynorsk er mer norsk enn riksmael og bokmael. Men hva er norsk, spør Knut Johansen. Kronikken fortsetter tirsdag over påske.

Hva er norsk?

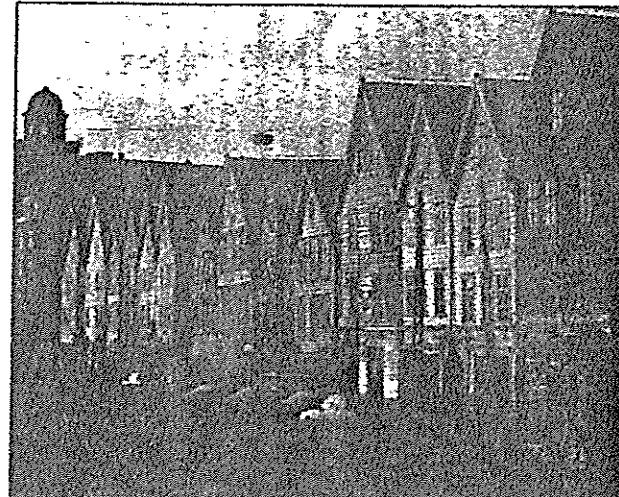
FOR EN fire års tid siden ble jeg invitert til å holde et foredrag i Ulvik i Hardanger under et helgeseminar for medarbeiderne i Hordaland fylkes kulturadministrasjon. Temaet var: «Kvifor er det viktig å ta vare på nasjonalpræket?». Arrangementskomiteen var ikke nok til å spørre et halvt år i forveien, ellers hadde jeg sagt nei. Men jeg sa ja, og jobbet med problemstillingen fra en god del forskjellige synsvinkler fram til foredraget skulle holdes.

Hovedtanken i foredraget var at «nasjonalpræk», som vi synes er en naturlig sak, i virkeligheten nærmest er et kuriosum språkgeografisk og språkpolitisert sett.

Legg betynte dette synspunktet bl.a. ved å ta for meg «moldavisk», en form for rumensk som av rent politiske grunner ble utnevnt til nasjonalpræk (og plutselig skrevet med «russisk» skrift) i Den moldaviske sovjetrepublikken etter at området tilfalt Sovjetunionen som en følge av Stalin-Hitler-pakten i 1940. Jeg snakket om situasjonen i land som Zambia, hvor et helt fjernspråk, engelsk, er skolespråk og offisielt språk, fordi det av politiske grunner er svært vanskelig å oppphøye noe endringspraktik av de mange helt forskjellige lokale språkene til nasjonalpræk. Og jeg berørte den store tyskspråklige området, hele Tyskland pluss deler av Sveits og hele Østerrike, situasjonen i Sveits som sådan, se en hel del om engelsk og slo en vits om hvor stor glæde jeg hadde hatt av å oppholde meg et år på universitet i Gent for å studere belgisk.

Detaljene er ikke så viktige. Konklusjonen ble kort og godt at språk som regel er knyttet til regioner og folkegrupper og politikk, snarere enn til nasjoner, og at den norske situasjonen – der språkets og nasjonens grenser følger hverandre (men husk samene, finnene, pakistane) – er et særlifelle, om enn ikke noe enkelt-tilfelle.

Jeg kom altså fram til at det er norsk er et nasjonalpræk, er noe særsgent for norsk. Og dermed vi vil droppa problemstillingen på en formuert måte, må vi være oppmerksom på at det kan være temmelig vanskelig å anvende argumentene som brukes med flid og gled i diskusjonen i Norge, på andre språk. Dette var naturligvis ment som en utfordring til tilstedeværende målfolk (husk at seminaret ble holdt i Hardanger). Målfolkenes hovedargument for nynorsk på det tidspunktet, som det vel er fremdeles selv om det i liten grad har vært framme i språkdiskusjonen i Klassekampen

Hansatiden brakte ord som fartøy, kahytt, kyst, kokk, børger, verksted, toll, regnskap inn i norsk.

de siste månedene – var (er) at nynorsk skriftmål er mer norsk enn riksmael og bokmael.

Men hva er norsk? Norsk språk et resultat av en prosess som har foregått gjennom et overskuelig antall århunder, et sted mellom et dusin og et snes, kanskje. Det finnes et utgangspunkt som er lett kjennelig i norsk (og svensk og dansk) og som vi gjerne kaller norm, og et fjernere, som kalles umerdisk, som vi vel egentlig ikke vet så mye om (mindre enn man tro?). Hvis vi lar den morfolologiske (grammatikalske osv.) utviklingen ligge – den angår oss ikke noe videre akkurat nå – har norsk utviklet seg til det det er i dag i noen lett påviselig bolger.

De bolgene jeg har i tankene, er ikke et resultat av en innre utvikling i det norske språket som sådant. Nei, de er et resultat av omfattende strukturelle kulturendringer, oppstått under påvirkning utenfra, som mens de står gjennom krever og ansører til forandringer og utvidelser i det vi med et faguttrykk kan kalle «leksikonet», som betyr nesten det samme som ordforrådet, men også noe mer.

Kristningen av Norge førte til at det norrøne leksikonet ble utvidet i svært stort omfang, slik at det ble mulig å snakke og skrive om alt det som hadde med kristen kultur å gjøre. Dels fordi det ved at gamle ord og uttrykk fikk sine betydninger og bruksområder utvidet, dels ved at fremmede, av histo-

Nasjonalpræk er i virkeligheten nærmest et kuriosum språkgeografisk og språkpolitisk sett

nsværelse, dessuten en aktiv utvikling av en masse abstrakte ord formet med ord dannende elementer lånt inn i skap i forrige fase: -het, skap, -ing, -ning, -else; formennmøte, overtalelse, fullkommenhet, selvfredshet, tilfredsstillelse, artsfellesskap, forandringsevne, uoverensstemmelse, tilverkelse, brenning. (Jeg sa at denne utviklingen av leksikonet ble formidlet til norsk gjennom dansk. Men det er viktig å påpeke at det samme skjedde i svensk, hvilket kan tyde på at det ville ha skjedd i norsk uansett politiske forhold.)

Fra slutten av forrige århundre og begynnelsen av vårt eget kommer det boliger som knytter seg til videreføringen av sjøfart og handel og samferdsel og kultur vitenskap innbefattet, og en helt ny eng industri, all sammen dels knyttet til England og etter hvert USA, i begge tilfeller engelsk, men også til Tyskland, øcas, tysk, og noen ganger til fransk og polsk. Ord: fabrikk, dampmaskin, eks, tog, bil, buss, sykkel, telefon, stres, kameras, kapitalisme, kommunisme, bunkers, tanks, fotball, tennis, boksing sport, roman, novelle, film, seksualitet, kondom, avis, cellulose, drops, karamell, glukose, vanillin.

I siste halvdel av vårt århundre fortsetter denne utviklingen i økseleterende tempo, etter hvert i en slik fart at ordene ofte ikke rekker å bli

tipasset norsk fonologi (lydsystemet) og morfologi (boyningsverket) for de blir tatt i bruk. Ord jazz, stenguns, rock n roll, big bang, colat, TV, bits, ribosomer, offenscere single, edb, PC, papaya, avocado, tacos, tuner, hipp, streiz, kulfan – you name it.

Så langt så godt. Det jeg har prøvd å skissere opp nå, gjelder for ethvert språk, uansett kulturtrinn og historisk situasjon. «Leksikonet» forandrer seg fordi den kulturelle utviklingen krever det eller ansporer til det. Kulturoutviklingen sørger for geografisk som boliger ut fra et i og for seg tilfeldig, men justiskrisk bestemt episentrum, og leksikonet – som er en ganske vesentlig del av språket – formas av det.

Ut fra en helt bestemt og ganske særegen språksituasjon her i Norge, er det for enkelte naturlig å argumentere for at bestemte deler av ordlistefangen – især det som kom inn i forbindelse med reformasjonen, se ovenfor – ikke er «nasjonal», og derfor bør renses ut. Andre land er dette utenkelig. Hvem vil finne på å argumentere for rennsing av ordlistefangen i engelsk på et slike grunnlag? Ingen jeg har hørt om. Og det enda mengden av «fremmede» ord, innlånt i forskjellige tidsaldre, er lengt større i engelsk enn i norsk.

Kristningen av
Norge førte til at
det norrøne leksi-
konet ble utvidet
i svært stort
omfang

Så store forandringer i norsk som reduksjon fra tre til to kjønn og forenkling av diftongene, kan ikke forklares ut fra språkundertrykking, skriver Knut Johansen. Første del sto onsdag i forrige uke.

Knut Johansen
er oversetter
og skribent.

Hvorfor er norsk så vanskelig?

FØRIGE kronikk (ons. 3 april). «Hva er norsk?», prøvde jeg ut fra et bestemt utgangspunkt, utviklingen av ordforrådet. «Leksikonets» å si noe om hva norsk er. Norsk består av en bestemt stamme av ord fra et utgangspunkt vi vet litt om, supplert skrift med ord fra andre språk, adoptert da den kulturelle utviklingen kreved det eller ansporet til det.

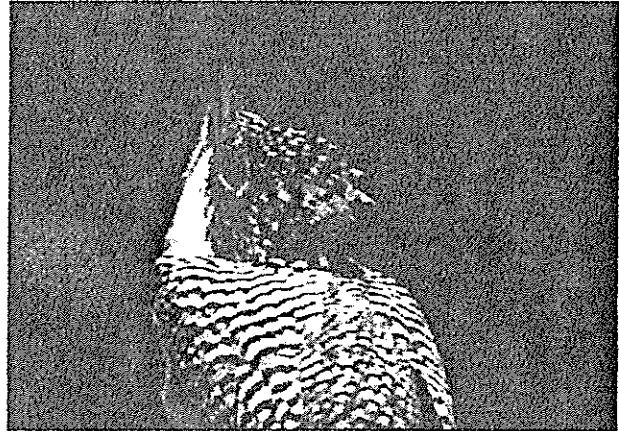
Men det går an å begynne et annet sted også. Det vil jeg forsøke her.

Nordgermanske språk, som norsk tilhører, delte seg for godt og vel tusen år siden i to, på følgende måte: i vestnordisk og østnordisk. Disse to språkguppene har samtidig på svært mange områder utviklet seg likt (bortsett fra islandsk). Bøyningssystemet er blitt forenklet: Det er nesten ingen ting igjen av kasusbøyning av adjektiver og substantiver, litt mer i pronomener, og verbene har i lang tid bare blitt boyd i tid, ikke i person og tall. Hvorfor vet ingen. Men da skillet mellom vestnordisk og østnordisk oppsto, delte det språkene mellom dansk og svensk i øst og islandsk og færøysk i vest, og dette skillett består fremdeles, samtidig som nye skiller er oppstått, særlig mellom de andre språkene og dansk, som har forandret seg sterkt – først og fremst fonologisk (altså i utalen).

I øst ble to ting forandret. Diftongene ble redusert: graut ble til grøt, Stein til sten, øy til ø. Og substantivenes «kjønn» ble redusert; i dansk finnes det bare to, uttrykt med bestemt artikkel – en og – et, i rikssvensk også bare to (men tre i mange dialektene), mens det opprinnelig var tre kjønn – som i ny-norsk: ein duk, duken, ei sol, sola, eit tun, tunet. I vest er diftongene i behold og substantivene har tre kjønn.

Norsk slik det snakkes og skrives i dag – og for hundre år siden, og sikkert mer enn det, men da bare i talt form – befinner seg i midten. På en ganske forvirrende måte. Stein, stein, grøn, grønen, grøna, grøinen. Ein sol, en sol. Sola, sola. Grøt, grøt. Ble, blei, skjøt, skjøt, skjøt.

Riksmålet er opprinnelig ut fra denne betragtingen, et forsøk på å etablere en norsk norm som er rent østnordisk, og det er ingen tvil om at normen hadde et «sosiolektsk» grunnlag: dannet norsk dagligtale. Det er på den annen side heller ingen tvil om at brukerne (med rette) følt den som norsk (i motsetning til dansk, som ble brukt som skriftspråk før). Det er heller ingen tvil om at normen har vært et fleksibelt redskap å skrive norsk med gjennom vel hundre år (stikkord: Hamsun, Nan-

Sitter det en fugl og synger på en (eller al) grain i furua eller på en gren i furua eller på en gren i furua? Mulighetene er mange for en bokmålsbruker.

sen, Undset, Falkberget, Rudolf Nilsen, Erling Falk, Sverre Steen, Johan Borgen, Cora Sandel, Mykle, Bjørneboe). Den strengeste versjonen av normen føles for trang i dag, og islettet av vestnordisk er blitt større og større. Solen. Jorden. Grønen. Redet. Men: *Hytt-a*. Geita. Steinigerdet.

Bokmålet står med ett bein i hver leir, og det er derfor det er så vanskelig – eller spennende – å bruke. Ved hjelp av offisielle skolenormaler er det gjennom tidene blitt forsøkt innført en normering med hovedvekt på vestnordisk (bare beina, grøt, sola, landa), men dette systemet har aldri vunnet fram i alminnelig språkbruk, verken i skjønnlitteratur, sakprosa, presse eller kringkasting. Reformen fra 1981, med sidestilling av vestnordiske og østnordiske former, kan forstås som en erkjennelse av realitetene fra myndighetenes side. (Kanskje er skillet mellom riksmål og bokmål

borte nå, men i så fall i hvilken betydning?)

Nynorskens normalideal er rent vestnordisk: grøn, grøna, grøt, grøta, blir, blei, bryte, grøt, doype, ei kjønsle, ein arm, ei tre, kyrkjia. Nynorskken hadde opprinnelig, og har i all hovedsak fremdeles, også et annet siktemål, nemlig å erstatte de abstrakte og orddannelseselementene som ble lånt utenfra for å romme reformsjonskulturen, med eldre norske ordformer. Forseelse: misferd; overbærenhet: tolsem; beklagelse: klage, sorg; befrukte: frøva, mjøla; overurensstemmelse: usemje; ansekning: soknad; forsakelse: forsaking. Ivar Aasens arbeid med «Leksikon» var vel gjen-

målsbruker er det slik at du ikke til enhver tid kan vite hvordan du skal skrive, selv om du behøver alle hovedreglene. Som yrkesoversetter, som en som skriver opp til et par husen sider i året, merker jeg dette hvert eneste arbeidsdag. Problemet dreier seg om de sakene jeg har skissert ovenfor: Hvilket kjønn skal jeg la visse substantiver ha? Skal jeg skrive dem som «en-ord» eller «a-ord»? Og: Hvilke ord som kan ha diftong, skal jeg skrive med diftong? Dette er en innviklet beslutningsprosess som det ikke går an å avgjøre på forhånd, men først underveis. Det berører ingenhet fra eller til, men det signifiserer mye om teksts vafor, den tone, dens plassering i det kulturelle rom.

Er det kommet et kaldt drag i luften eller lufta? Sitter det en fugl og synger på en (eller ei) grain i furua eller på en gren i furua eller på en gren i furua. Gled (eller glei) han på en glattstein da han gikk over elva eller gled han på en glatt sten da han gikk over elven? Ble han våt på bens eller beina, og toket han sokkene i solen eller sola?

Efter hvert som valgene er gjort, dukker det alltid opp senninger med valg av den ene typen blandet med valg av den andre. Det sto en sverm av mygg i luften over elva, Jorda dreier om solen. Han sto med bok i hånden. Han fikk det ene benet i klemme mellom noen store steiner. Altså senninger hvor to systemer krysser hverandre: ett med tre kjønn i substantivene og bevarte diftonger (boka, elva og bein, stein høren til i et system med «en-ord»,

«a-ord» og «et-ord») og et annet system med bare to kjønn og reduserte diftonger (solen, luften og bens hører til i et system med bare «en-ord» og «et-ord» og reduserte diftonger).

Finn deg en norm og hold deg til den, vil noen si. Det nyter bare ikke med noen personlig norm når det er andre tekster du skriver. H.C. Andersen kan ikke skrive samme norsk som Suzanne Brogger, Tor Norrestrand ikke samme norsk som Dalai Lama eller Barbara Vine.

Problemet er bare der, uomgjengelig, men oppleves naturligvis forskjellig for den ene og den andre språkbruker alt etter hvordan vedkommende har plassert seg i bildet. På den annen side er det ikke nødvendig å betrakte det som et problem heller. Vi kan leve med det, og ikke minst gjøre noe positivt ut av det ved å bruke så mye som mulig av dette repertoaret til det hver enkelt da det passer til.

For en bokmålsbruker er det slik at du ikke til enhver tid kan vite hvordan du skal skrive, selv om du behøver alle hovedreglene

Om fransk språk og skriftspråk

BERNARD Ragvin og Per Otnes liker ikkje det Olav Randen skriv om fransk, og listar ikkje uventa opp ein masse forfattarnamn til støtte for sitt syn. Det dei ikkje ser, er at Randen snakkar stygt om det franske skriftspråket, ikkje om det franske språket, som er like bra som alle andre språk. Om skriftspråket seier Randen to ting: 1. Det er ei katastrofalt dårlig skriftfesting av fransk. 2. Denne katastrofalt dårlige skriftfestinga har negative konsekvensar for alle frankspråklege.

Oppgåva til Ragvin og Otnes blir dermed å gå i mot desse påstandane. Påstand 1 har dei ikkje sagt mykje om, av forståelege grunnar, bortsett frå Ragvin sin kommentar om «fordelen med en fast språknorm som den franske». Det har Ragvin heilt rett i, vi har lettare for å forstå kva lydar og ord som er skrive ned viss dei alltid er skrive på same måten. Her er fransk svært vel-lukka, men det er samtidig nettopp dette som er det store problemet med fransk. Viss vi skulle ha brukt den franske modellen, skulle vi ha skrive gam-

malsk, og bøgd verbet i person og tal som dei gjør det på Island. Det hadde vore ei fast norm, det. Og slik har dei det på fransk. Seks former for kvart verb i presens, mens endingane er forsvunne i folkemålet. Eg oppfordrar Ragvin og Otnes til å fortelje oss korfor det franske skriftspråket er ei god skriftfesting av fransk. Til det trengst meir enn fransksfilologar, til det trengst rå makt.

Så til lyrikken, som er ei heilt anna sak. Randen har vist kor dårlig det franske skriftspråket er som uttrykk for det franske språket, og ingen har til no sagt han i mot. Er det mogleg å komma med fornuftige argument for at dette ikkje er ei stor ulukke for det franske folket? Otnes og Ragvin kjem med forfattarane sine. Problemets er at det er vanskeleg å komma med alle dei som aldri vart forfattarar, fordi dei aldri lært seg det framandspråket som det franske skriftspråket er. Ein og annan arbeidarsforfattar er heller ikkje nok, vi veit frå andre samanhengar at det er mogleg å lære seg framandspråk utan formell utdanning. Det vi treng er undersøkingar om funksjonell analfabetisme, om lesarvanar, osb. Det er ikkje tilfeldig at folket med

det dårlegaste skriftspråket er det som ivrigast skryt av det.

Om radikalt språk, Hoel og Ham-sun: Det radikale standpunktet i språk-spørsmålet er å gå inn for at kvart folk i staten skal få si skriftfesting av språket sitt, så godt som mogleg. Kva skriftspråk folk sjølv brukar er eit resultat av mange ting, m.a. kva bakgrunn dei har. Johan Sverdrup kjempa gjennom politisk sjølvstende for Noreg, og han var for at vi skulle skrive norsk, sjølv om han sjølv skreiv dansk. I vurderinga av både Hoel og skriftspråk er det viktig å forstå at verda består av fleire faktorar. Når barn i Tyrkia og Kenya les dårlegare enn barn i Sverige (viss eg hugsar statistikken rett) trass i at dei har eit mykje betre skriftspråk, er det fordi landa skils seg frå kvarandre på andre område enn skriftspråket.

Otnes etterlyser logikk og Ragvin skriv om Moren Vesaas og fransk. Men ingen har i denne debatten til no snakka stygt om det franske språket, og ingen har forsvar det franske skriftspråket med saklege argument. Det første er logisk umogleg, og det andre vil eg gjerne sjå før eg trur det.

TROND TROSTERUD

Som å kritisere Lillehammer-OL

Det er farleg å skrive noko negativt om fransk. Per Otnes umakar seg ikkje med å sjekke kjeldene.

FRANSK

I EIN kronikk i Klassekampen 18. mars skreiv eg om at franskmennene manglar bøker av vaskekjerringar og gruvearbeidarar og småbrukarar. Dette har å gjøre med at det franske skriftspråket høver dårleg for vanlege folk, skreiv eg.

Å skrive noko negativt om fransk er som å banne i kyrkja eller å kritisere Lillehammer-OL. Ein må vente meir fy-ord enn sakleg motbør. Denne gongen kjem utskjellinga frå Per Otnes i avisas 26.3. Otnes, som sjølv er sosio-ologi-professor og altså statsløna for å tenkje djupt, umakar seg ikkje med å gå dei få stega frå kontoret til nærmaste bibliotek for å sjekke kjeldene. Den internasjonalt kjende lingvisten og franskprofessoren Leiv Flydal (1904-83) aviser han såleis med at «ein trur mest ikkje augo sine når han har fått med seg ein franskprofessor til å seie at fransk lyrikk sit fast i mange hundre år gamle mønster.» I staden skjeller han ut meg for manglande logikk og for at eg ikkje har lese min Hellevik. Truleg meiner

han med det statsvitaren Óttar og ikkje norskfilologen Alf Kolbjørn Hellevik.

Otnes ramsar opp ein del saker som han meiner undergrev det eg skreiv:

1. Kva med Mallarmé, Apollinaire og fleire? Det finst ein omfattande fransk litteratur, men litteraturen og poesien nedanfrå manglar. For arbeidet med å lære seg rettskriving og rimreglar krev så mykje at når folk har kome dit at dei meistrar saget, har dei gløymt kvar dei kom frå og vorte ein del av den kulturelle eliten. Altså ikkje poetar som anleggssarbeidaren Kristoffer Uppdal og gartnaren Olav H. Hauge, men som Andre Bjerke og den aldrande Arnulf Øverland, folk som kunne handverket til botnar, men ikkje hadde noko å seie.

2. Kva med hindi med over 50 bokstavteikn og ein rik arbeidar- og bonde-litteratur, spor Otnes vidare. Men han finn ikkje noko i kronikken min om at få bokstavteikn er betre enn mange. Hindi finst som skriftmål i mange former med ustanskelege brytingar mellom aust (Lakhnau) og vest (Agri, Dehli) og mellom gammalt og nytt. Hindi minner såleis mykje om dei fleksible og manglungne nordiske språka og lite om det storkna franske skriftmålet.

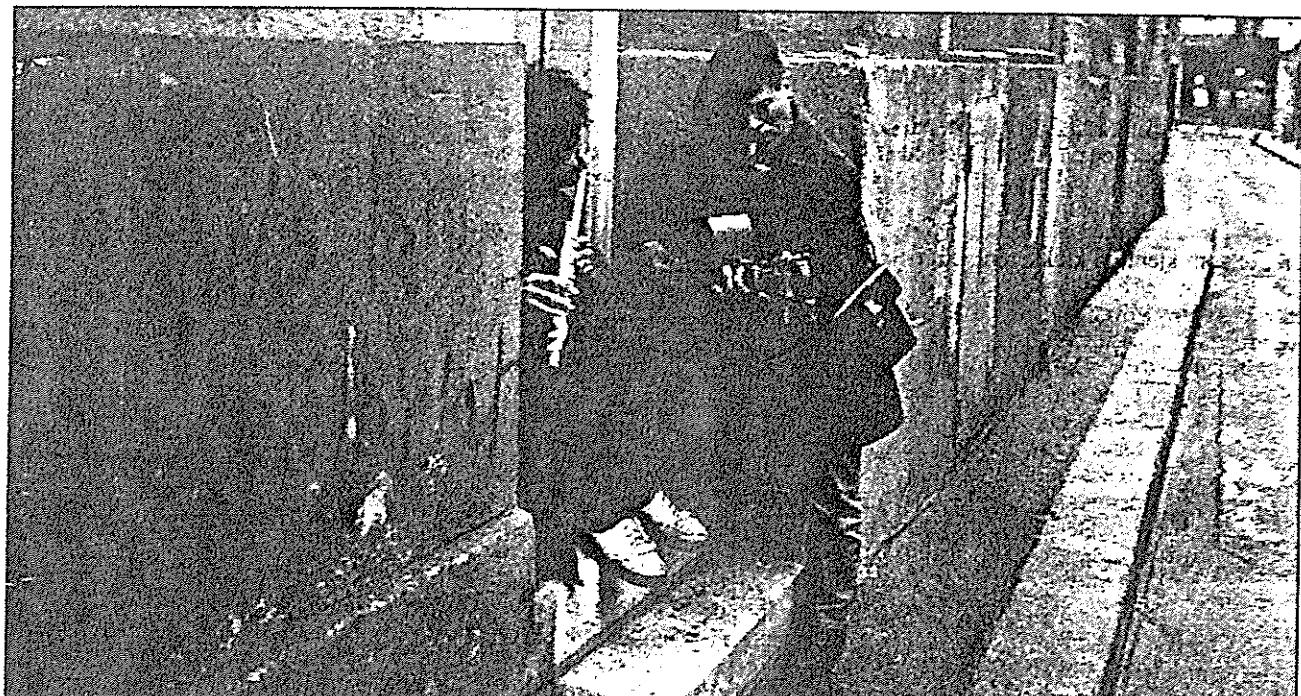
3. Kva så med det lydnære, men literatursæltige spanske språket, spør Otnes. Sidan Otnes er oppteken av logikk, bør han lære seg skiljet mellom nødvendige og tilstrekkelege vilkår. Et talemålsnært skriftmål er eit nødven-

dig, men ikkje tilstrekkeleg vilkår for ein rik folkeleg, skriftleg litteratur. Andre ting yerkar og inn, i Spania såleis 40 års Franco-sensur og det at mange spanjolar ikkje har kastiljansk (spansk) som sitt morsmål, men katalansk, baskisk (euskar), galisisk eller asturisk. Det skal bli spennande å sjå dei kulturelle følgjene av det språklege frisleppet i Spania dei siste åra.

4. Kva med raddisar som Genet og Hoel, som ikkje skreiv meir folkeleg enn proto-fascistane Celine og Hamsun, spar han vidare? Tja, at Celine og Hamsun var fascistsympatisørar, skal ikkje eg protestere på. Men Jean Genet si glorifisering av fylleproletariatet vart torpedert av Marx og Engels nesten eit hundrår før. Og Sigurd Hoel lyt nok heller kallast liberal intellektuell enn opprørsk radikalar.

I språkval kan Hamsun og Hoel jamførast. Hamsun bygde på sitt beste på nordlandsmalet og vart med det ein språkleg nyskapar: «De pratet og pratet i sitt forunderlege nordlandsspråk, det var mange påfallende ord, uventede ord. Det var ravgalt inntil kunst», skriv han ein stad. Hoel sleit seg med stor møyve vekk frå odalsmalet og gjorde det stivna riksmalet til Oslo-borgarskapet til sitt eige. Med det vart han lite anna enn ein språkleg kopist.

OLAV RANDEN

Det franske skal ein ikkje tukle med, då kjem fy-orda haglende, påpeiker debattanten.

Foto: Bernt Eide

Språkleg og nasjonal undertrykking er for det meste sjølvundertrykking. Den sterkeste ideologiske undertrykkinga er å forme kva som er opphav, kjønn, nasjonalitet og språk, skriv Anders M. Andersen.

Anders M.
Andersen er
snatt ved
Høgskolen i
Stavanger

Språkleg sjølvundertrykking

ATENGELSK er engelsk, og dansk er dansk, er vissit ikke noko problem. Men for Knut Johansen er det tvil om norsk er noko som finst. Han har hatt fire kronikkar i Aftenposten 3. og 9. april der han også insisterer på at skrift ikkje skal ha noko å gjera med tale, der han sameleis insisterer på å sjå bort frå språkundertrykking (eller klassekamp) og der han påstår at nynorsk avviser den moderne verda.

Endå sterke er, om mogleg, påstandane som ligg innebygde i kronikkane, og som han ikkje seier rett ut. Då må ein, for å vera med på tankgangen, vera med på at individet er uviktig, sameleis som eiga taalemål er uviktig, at mersmål er skriftsmål, at purisme ikkje finst i andre mål enn (ny)norsk. Under alt i hop ligg den suverene logikken at norsk finst visst ikkje, men at bokmålet i alle fall er norsk.

Så sterke påstandar og så sterk ideologisering må til, for det Knut Johansen prøver på er å reissa opp igjen den gamle orden i språkforståinga her til lands. Dette gjer han ved å formulera gamle dogme på ny måte. Han seier ikkje at folkemålet er styt, feil, mindreverdig og uforståelig, slik det heitte før. Det skal berre ikkje ha noko med skrift å gjera. Og der er han på linje med det Riksmaalsforbundet alltid har stått hardt på.

Å seta at skrift kjem av skrift og at ein lærer å skriva av å skriva, er enkelt nok, og banalt. Det er òg rett nok at ein aldri kan skrive tale. Sone dogme og kren blir det urimelig og gale. I levande mål vil skrift likna på tale. Setningane og orda skal heilest kunne seiest. At det likevel aldri blir tal språk nytta Knut Johansen til å gjera taalemålet uviktig, det som i fleire hundre år var den einaste norske.

Dette knepet er nødvendig når det skal insistere på bokmålet som språkleg autoritet og overnorn. I fleire hundre år eksisterte norske språk berre som taalemål, som dialektar. Dansk var einaste skriftsmål. Då er det for Knut Johansen å gå tilbake til den gamle tvilen om det finst noko norsk, tvilen og trua som rødde for Aasen i 1848 og 1850 dokumenterte at dette målet finst, som taalemål.

Før Knut Johansen er det ikkje enkelt at det norske folket talar norsk. Vi kan sjølv sagt spørja om alt norske seier er norsk, om *Shut! Roughly* og *Mind you!* er norsk. Men problemet for Johansen ligg ikkje der. Han reiser ein grunnleggande tvil, om det finst noko som er norsk. Slike spørsmål kan resultere mot alt, slik han gjorde Pilatus, då han spurde: Kva er sanning?

Når Knut Johansen fyrt tvilat bort norsken, får han og vekk dansken. Dei «norske» forfattarane frå Ludvig Holberg og frametter skreiv kanskje ikkje dansk? spør kronikeren.

Filosofane har ulike svar. Nokre meiner at slike spørsmål og svare på dei er meiningslausne. På den måten kan ein leysa opp alt, om ein berre spor vidt nok og allment nok. Kva er t.d. Johansen? ja, Knut Johansen og Asmund Johansen er greitt, men berre Johansen? Fins Johansen? Kva er meinung? Kva er «kva», og kva er «er»? Er noko norsk? Er meinung berre meinung?

Når Knut Johansen fyrt tvilat bort norsken, får han og vekk dansken. Dei «norske» forfattarane frå Holberg og frametter skreiv kanskje ikkje dansk? For danskanne var dansken deira god nok. Men frå et viss tidspunkt skulle dette målet vera norsk og heita norsk. Når et mål som ikkje var norsk skulle heita norsk, var nasjonalistisk ideologi nødvendig. Eitt og anna «særnorsk» ord (orda elles var føles norsk-danske eller rein danske) og vips, så var målet norsk. Professor i riksmalet, Didrik Arup Seip, var hovudideologen for bokmålet, og streva alltid etter å påstå og påvisa at kjende danske ord og ordformer «eigentleg» og likså vel var norske.

Bokmålsideologien er seinare blitt meir og meir nasjonalistisk. Dette går parallelt med ein streng purisme i bokmålet mot norske ord, mot all folkelag norsk tale i by som i bygd. Vanlege norske ord går for å vera «vulgære» eller «bondske» og blir nytta berre unntaksvis, helst i hermeteikn. Endå strengere er purismen mot det gjennomgående grammatiske systemet i norsk, så som tri kjønn av substantiv og boyinga av svake verb. Norsk bokmål er såleis eit nasjonalistisk bedrag.

Den gamle loysinga på problemet var kravet om «dannet tale, korrekt riksmalet, det dannede talesproget i byene». Dette var norsk uttale av det danske språksystemet, og har forandra seg svært lite. Dei siste 20-25 åra har dette taalemålet gått meir og meir av bruk, og held seg no heilt i NRK.

Derved går mykje av det danske og nordsvenske ordtsifanget i bokmålet og av bruk. Med purismen mot folkemålets bokmålet blir det då ei lett og vanlig loysing å ty til engelske og svenska ord. Dette skal så gjerast til et pluss ved bokmålet. Det er så ope for alt nytt (endå danskanne tykkjer det er gammaldags).

Fordi så mykje av ordtsifanget i bokmålet ikkje er vårt eige, blir det gjerne stift og ufolkeleg. Det blir vanskeleg å skilja frå einannan levande og daudt i målet, fordi det ikkje bygger på levande norsk tale. Det er ikkje så enkelt å seta kva som er galt med uttrykk som desse, anna enn at ingen seier slikt.

«Umiddelbart kunne Pozo forsverge at det lindret. Alle egnens gutter. Flidigheten vedvarte. Hans besatthet var manisk». Mange veit ikkje kva meinung er med ord som «forfode» og «forsverge», og grunnen til det er innlysande. I Danmark skjønar alle desse orda. Der er dei ikkje forelda.

På grunn av eigne på andre ordla-

nok sers for nynorsk og utvidar han til det meiningslausne ved å påstå at nynorsk avviser ordtsifanget i store delar av det moderne tilverket og nemner industri og krigsmakt som slike område. Ein skulle tro han aldri las nynorsk.

Mange trur, at Knut Johansen meiem dei, at purisme ikkje finst i dei store måla, dei såkalla kulturmåla. Ser ein på språkhistoria, ser ein at i alle mål skifter det mellom periodar med purisme og påverknad utanfor. Ein finn dette i svensk, finsk, dansk, tysk. Fransk har vore strengare enn dei fleste.

Engelsk med blanda opphav – har ord frå leire andre mål, mellom anna norsk. Men det var for mange hundre år sidan, og engelsk har lenge vore avvisande mot framandt tilfang. Så det heller ikkje noko serlig til argument mot nynorsk.

Til slutt er det språkundertrykkinga som skal og må bortforklara. Overgangen frå tri til to kjønn kan ikkje forklara som språkundertrykking, er Knut Johansen si påminning. Og det må ein slutta seg til, når ein held seg til det landet der denne overgangen gjekk føre seg. I Danmark var overgangen til kjønn truleg ikkje resultat av tvang. Men, og det skulle kanskje by på visse problem for han; denne overgangen gjekk føre seg i det danske taalemålet.

Til oss kom desse til kjønn derimot med det danske skriftmålet. Å nyttja det eller la det vera var som kjent ikkje frivilig

villig. Det var ei språkundertrykking som var både skriftmålet på den ukjarklare av den nasjonale undertrykkinga som gjorde at vi ikke fekk ha vårt eige skriftmål og heller ikkje våre eigne kulturinstitusjonar.

Språkhistoria vår og den målstoda vår i dag med nøyrest skriftmål på 1800-talet og fleire skriftmål i landet, er slett ikkje slikt sersyn som Knut Johansen prøver å få til. Det er det same for mange andre land i Europa og andre stader som har vore koloniar på eitt eller anna vis. Det gjeld Island og Færøyane, og ei rekke land i Aust-Europa. Skilnaden er at den språklege frigjeringa er koren kortare hos oss enn dei fleste slike land.

I staden for å klaga over dette vil eg sei at det er berre å bli med. Det morrar meg at Knut Johansen må ty til så mykje omskriving og formektig når han vil motarbeida det norske målet. Men språkleg og nasjonal undertrykking er for det meste sjølvundertrykking. Den sterkeste ideologiske undertrykkinga er å nekta at menneske og menneskelege eigenskapar finst, å fornekta opphav, kjønn, nasjonalitet og språk. For meg er dette klassekamp

**Under alt i hop
ligg den suverene
logikken til
Johansen at norsk
finst visst ikkje,
men at bokmålet i
alle fall er norsk**

Vel me nynorsk, vel me å stå i mot den norske varianten av den internasjonale språklege svartedauden, skriv Hans Olav Brendberg i denne siste kronikken om norsk språk.

Hans Olav
Brendberg
i denne siste
kronikken om
norsk språk.

Den språklege svartedauden

DET FINST i dag vel 6000 språk på kloden. Men helvти av folket i verdi snakkar kinesisk, engelsk, spansk, russisk eller hindi. Vel 3000 språk vil truleg døy ut med min generasjon. Berre 600 – um lag ti prosent – av språk i verdi er nokolunde trygge.

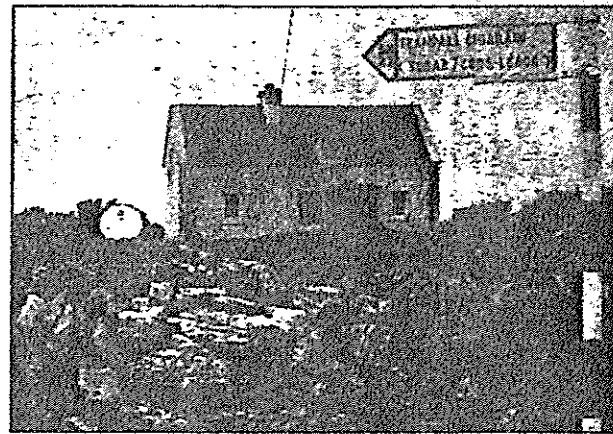
Det nye i dette biletet er tempoet – språkdaude hev me hatt lenge. For i klæggjera kvifor eg meiner Knut Johansen (KJ) tek i miss når det gjeld språk, vil eg koma med nokre påstander:

1. Samanboret til språklege og kulturelle identitetar reiser viktige og sær samansette spursmål når det gjeld å halda i hevd den økologiske overlevingsevna til menneska. Slik eg ser det, minkar forrådet vårt av naudsyn kunnskap som følgje av språkdauden. Detta vil eg ikkje gå nærmare inn på her - om KJ er usamd, fær me heller ta ordskiftet. I staden vil eg knima med to påstander til: 2. Språkutviklinga i Noreg er i prinsippet styrt av dei same mekanismene som trugar fleirtalet av språk i verdi på livet. 3. Målreisingi er ein variant av den viktigaste motkrafta mot språk- og kulturdauen på vårt kontinent: Kulturasjonisme.

«Langsomt ble landet vårt eget», skriv Nordal Grieg. Ein kan knapt finna betre namn på dei indre landnamnet der nordmenn lærde å nyttja ut ressursgrunnlaget i landet opp mot moderne tid. Dette indre landnamnet var gjort av ein ikkje-skriftleg kultur. Etter krigen hadde berre ein liten del av det norske folket utdanning som rokk lengre enn sju-årig folkeskule. Men trass i mangelfull skolegang: Detta var ikkje noko kunnakapslaust samfunn. Men kunnakapsformidling skjedde i stor grad på sida av formalisert utdanning og skriftkultur. Heilt til midten av 70-talet var det bygt båtar langs kysten heilt opp til 70-80 fot utan arbeidsstekning. Folk lærde å byggja båtar med å voksa opp i spondungen.

Kunnskapen i tradisjonelle næringer var ikkje statisk: Kystfiske, båtbygging, jordbruk og husbygging var gjennom store, teknologiske utveltingar, som id. då motoren vart inført i kystfisket. Men dei teknologiske utveltingane sprengde ikkje råmene for tradisjonsformidlinga. Den nye kunnskapen som trongst vart tildeigna – og formidla vidare på tradisjonelt vis. Og basisen var heilte tidi kunnskap um lokale ressursar.

Det som har skjedd siste åttendelet er at dei tradisjonelle formene for kunnskapsformidling i stor grad hev brote saman. Uformell læring gjennom arbeid er bytt med institusjonalisert utdanning og fagspesialisering. Sjølveig-

Irsk språk kollapsa i tidi kring den store hungersnæudi, og forsvann med unntak av nokre få umråde langs vestkysten. Likevel lever irsk mål den dag i dag, og er faktisk litt på frammarsj.

Foto: Peter M. Johansen

de, tradisjonelle næringer er kvista ned til eit minimum, til fordol for arbeidsdeling over ein arbeidsmarknad dominert av nokre få, store norske kapitalistar.

Detta er ikkje noko særnorsk utvikling – me finn liknande utviklingsmyster over alt i verdi. Og det er i kjølvatnet av denne prosessen at lokale samfunn og identitetar bryt saman, generalsjonsskifta i tradisjonsberga stoggar opp – og språk dør.

Språkspursmålet i Noreg dukka opp tideleg i denne prosessen. Den nye staten som vart skipta i 1814 hadde eit skriftspråk som var nasjonalt tilsvaamt. To strategiar vart formulert: Den eine var at norsk skriftkultur måtte vera ei vidareføring av den danske, den hine at norsk skriftkultur måtte byggja på skriftestning av eit skriftaust folkekåll. Detta er den klassiske konflikta i norsk målstrid, som i all hovudsak fastsette posisjonane fram til siste krig.

Slik eg ser det, er detta ein konflikt um tilhøvet til den tradisjonelle, munnlege norske kulturen. Medan nödløket mente ein nasjonal skriftkultur måtte ta utgangspunkt i og gje rom for dei norske målføri, slåss hi sidan mot oreigning av den kulturelle kapitalen det etablerte skriftspråket gav dei. Problemet i norsk språkhistorie er slik eg ser det ikkje at det hev vere ein overklasse eller elite som har dyrt fram skriftkulturen. Slik er det og vil det til ein viss grad vera alle stader. Problemet er, slik Ivar Aasen understrekar i fortalen til «Norsk Grammatik,

at denne eliten hev valt å dyrka fram eit anna språk enn folket sitt.

Detta problemet gjeld ikkje spesielt det som hev bore identifisert som «borgarskap», «hogresida» eller liknande i norsk soge. Det gjeld i like stor grad dei elitane som hev bore oppje tradisjoneell, norsk radikalisme, sjølv um det er eit markert skilje i sivilisasjonsnivå mellom Arnulf Øverland og Helge Krog. Norske radikale intellektuelle hev stort sett gjort som Agnar Myklebust – dei hev skore av seg den norske busti i enden. Argumentet hev vore mange. Mykle mente at den sunnmørkske imperialismen truga fridommen i landet. Knut Johansen, som Jens Arup Seip, sokjer tilflukt i austnorsk ljosutvikling i norrøn tid.

Språkdaude skjer til vanleg i overgangen fra munnleg kultur til skriftkultur. Takk vera Ivar Aasen greidde norsk folkekåll dette steget. Detta var den norske varianten av ei sams, europeisk nörla: Motstanden mot kulturell harmonisering vart kring midten av første hundreåret formulert som politiske, kulturasjonalistiske program. Den kulturelle variasjonen hev i Europa, hev me i stor grad på grunn av den kulturelle nasjonalismen. Fram til siste krig kunne målreisingi tufta på sjølvstendige, sjølmedvitne og livskraftig bygdesamfunn. I løpet av fire tiår vaks nynorsk som skulespråk frå mest å inenting til å verta opplevelserspråk for umlag 1/3 av folket. Han møtte først veggen då det sosialdemokratisk teknokratiet stoypte um bygde. Noreg i sitt bilde i den proses-

Som det heitte i den patriotiske fasen i norsk nasjonsbygging: Elskar du folket i Noregs dalar, so elskar du målet som folket talar

sen og har skissert over. Detta krev en gjennomtenking av posisjonane i norsk språkpolitikk.

Det tradisjonelle svaret til målversets etterkrigstid er vore å konsolidere kjerneumrådet i vestlandske bygdesamfunn, kryta nynorsk til regional identitet og sikra nynorsk som jammest stått riksmål gjennom lokvern i offentlig teneste. Det er dette svaret som i dag byrja saman. Gjenom privatsering, klassifisering vert verdien av mållovi kraftig devaluert, og gjennom næringspolitikken vert kjerneumrådet økonomisk marginalisert. Upphevningi av NRK-monopoli set i sving liknande mekanismar.

Skal byoksen og norsk folkemål overleve den språklege svartedauden og aller helst koma gjennom dette seg sjølv likt, lyt me sjå på kva rom som finst utanom tradisjonelle kjerneumråder. Irsk språk kollapsa i tidi kring den store hungersnæudi, og forsvann med unntak av nokre få umråde langs vestkysten. Likevel lever irsk mål den dag i dag, og er faktisk litt på frammarsj. Fundamentet for at irsk mål hev overlevd hev vore at ein engelsk-språkleg, nasjonalistisk miljøklassen gjennoppdagde språket på 1890-talet, og sent i gang ei rørsla for å lara trær irsk som andre språk. Viktige delar av irsk litteratur er skiven av folk som hev lert seg irsk i vaksen alder.

Det språkpolitiske valet for kvar er skild av oss er i grunnen også enkelt: Me hev to skriftspråk, og kvar av oss kan velja frira kva mål vi skal vera grunnlaget for norsk skriftkultur i framtidi. Vel me nynorsk, vel me å stå i mot den norske varianten av den internasjonale språklege svartedauden – avdi nynorsk er det ei-

neste av skriftmåli som let norsk språktradisjon koma til orde på eigne premiss. Detta kan ikkje koma i staden for å forsvara norske bygdesamfunn med sterke tradisjonsformidling enn Block Vatne-ghettoane. Men kva tasterme vel på fastaturet er ei sak me hev meir beinveges innverka på enn des sosioøkonomiske prosessane som skaper det tradisjonelle, norske bygdesamfunnet.

Knut Johansen sin bidrag er å sokje tilflukt i det heilage, alminnelege bokmålsverdet, samstundes som han nekter at språkundetrykking kan føra til større språklege endringer som overgang til to kjan og monoftongering. Med andre ord: Han hev vist sida. Men som det heitte i den patriotiske fasen i norsk nasjonsbygging: Elskar du folket i Noregs dalar, so elskar du målet som folket talar.

Det irske språkkollapset

IRLAND

IVAR Aasen-sambandet kan sikkert mye om norsk språkhistorie. Men lederen, Hans Brendberg, viser i sin kronikk 22. april at han ikke er riktig oppdatert på det *irske* språket. Antakelig ligger ikke ansvaret hos han og andre språkstudenter, men hos universiteteiene. Vi bryr oss sørgetlig lite om okkupasjonen av den grønne øya og hvordan dette har virket inn på irsk kultur gjennom de siste åtte hundre år.

Nå er ikke undertegnede noen ekspert, så min oppfordring til det akademiske miljøet er å trenge dypere ned i historia og kanskje finne andre kilder enn dem som er kongelig godkjent av de engelske historietoikerne. Finn fram *The Penal Laws*. Meg bekjent ble de

vedtatt og satt ut i livet på 1300-tallet, halvannet århundre etter at Henrik den 2. erklærte seg som konge av Irland i 1169. Disse lovene forbød irsk kultur, lover og skikker. I praksis ble det forbudt å lære irsk, synge irsk, snakke språket sitt og bruke det i offentlig sammenheng. Den store sangskatten innenfor tradisjonell musikk forsvant disse årene, fordi sangene var avhengige av muntlig overlevering fra generasjon til generasjon. Det ble dessuten forbudt å eie land, å stemme, å lede offentlig kontor, å praktisere som lege, advokat, handelsmann osv., hvis du var katolikk. Det ble forbudt å eie våpen, det ble forbudt å eie en hest verd mer enn fem pund. Ingen katolikker hadde lov til å ta utdannelse, verken i Irland eller i utlandet. Til slutt ble det forbudt å være katolikk, og

katolske prester både fra Irland og kontinentet ble forfulgt og drept.

Denne epoken er kalt «England's darkest hour». Lovene ble først opphevet på slutten av 1700-tallet, etter at inspirasjonen fra den franske revolusjonen førte en ny bølge av uavhengighet fra England over de ledende protestantene i parlamentet i Dublin. Dermed fikk katolikkene blant annet lov til å begynne å kjøpe sin egen jord tilbake. Men gjennom disse 400 årene forsvant mye av språket, bare de mest avsides områdene i nordvest og nord har klart å praktisere det keltiske språket uavbrutt i disse århundrene.

ANNIKEN DULIN
Tromsø

Austnordisk/vestnordisk – eller språkundertrykking?

Denne kryptiske tittelen er inspirert av Knut Johansen. Han prøver i Klassekampens kronikk 9. april å forføre den sosio-stilistiske kløyvinga i bokmålet (mellanom «konservative» og «radikale» former) ut fra begrepsparet austnordisk – vestnordisk.

SPRÅKSTRIK

HENSIKTA med dette er ukjart, men det ser ut som han på den måten vil trylle bort faktoren «språkundertrykking» som forklaring på språksituasjonen vår. Men forklaringa hans er meir forvirrande enn klargjørende, og dessutan fagleg svært tvilsam.

Johansen hevdar at skiljet austnordisk – vestnordisk deler Norden i to for tusen år siden: Færøysk og islandsk i vest og dansk og svensk i aust, og baserer det på to språkdelege kriterium: diftong vs. Monoftong (stein - sten, laus - los osv.), og tr vs. To kjønn (sola - solen osv.). Norsk, seier han, står i midten fordi både austnordiske og vestnordiske former finst her. Derfor «sprikjer» bokmålet (men nynorsken er «rent vestnordisk»).

For å vise at dette ikkje heng på grep, blir det nødvendig med eit lynkurs i språkhistorie. Det vil vise at begrepa austnordisk og vestnordisk er laga for å beskrive språktilstanden i vikingtid og tidleg mellomalder, og blir meiningslause når dei blir brukte om seinare tider.

Det blir vanlegvis rekna med at språket i Skandinavia var ganske einsarta fram til ca 500 e. Kr. Frå dette «urnordiske» språket utvikla det seg dialektgrupper som med tida skulle bli til norsk, dansk og svensk. Som ei første inndeling har det tradisjonelt vore rekna med ei todeling i ei austnordisk gruppe (gammaldansk og svensk), og ei vestnordisk (dvs. gammalnorsk – færøysk og islandsk) utvikla seg først seinare av gammal sorvestnorsk). Kriteria er ein del språklege trekk som for ein stor del er blitt borte att seinare, men av trekk som har halde seg til i dag kan vi nemne motsetningar som «austnordisk» bo, bro, ko, tro, jeg, stjøle vs. Bu, bru, ku, tru, eg, stele. I tillegg spreidde så forenklinga av diftongar seg frå Nord-Tyskland gjennom Danmark og delar av Sverige frå 900-talet og framover. Skiljet mellom to og tre kjønn er derimot fleire hundreår yngre og har ein heilt annan bakgrunn:

Hovudsaka er likevel at alt i mellomalderen utvikla det seg nye trekk i dansk som sette langt djupare skilje mellom dette språket på den eine sida og norsk og svensk på den andre: «bløde konsonanter», «stød», svekkinga av endingsvokalar (e for allmenn i former som kaste, kaster, kastende i staden for kasta, kastar, kastande osv.). Dei gamle og langt

Knut Johansen (biletet) hevdar at bokmålet strir med eit sosial-stilistisk problem. Det er samfunnsmessige grunnar til det, skriv artikkelforfattaren.

meir overflatisk skilja mellom vestnordisk og austnordisk var dermed blitt heilt betydningslause. I tillegg fekk vi seinare utviklinga av færøysk og islandsk som heilt uavhengige språk som ikkje lenger var forståelag for skandinavar.

Det gir derfor ikkje mening å snakke om austnordisk og vestnordisk lenger, og slett ikkje med tanke på dei formene Johansen nemner. Diftongane er såleis bevarte både i gotlandsk og finlandssvensk, som i alle fall ikkje ligg i vest, og trekjønnsystemet finst i dei fleste svenske dialektar.

I roynda er det svært tvilsamt om begrepa austnordisk og vestnordisk er fagleg haldbare i det heile, jamvel når vi snakkar om vikingtida. Denne inndelinga er ein moderne konstruksjon, der visse språktrekk er dregne fram for å skilje norsk (og færøysk og islandsk) frå dansk og svensk. Men i roynda er det liten grunn til å tru at det nokon gang har funnест noko slik todeling i det heile; det mest trulege er at det berre har vore meir eller mindre jamne overgangar mellom lokale språkvariantar over heile området – ein

mosaikk av dialektar. Einingane norsk, dansk og svensk er nok skapte av statsdanningsa og dei skriftkulturane som knytte seg til dei, ikkje av dialektgrenser ute i «terrenget».

Når bokmålet strir med eit sosial-stilistisk problem i samband med dei formtypene Johansen nemner, så er det samfunnsmessige grunnar til det, nemleg at det danske skriftspråket og ei taalemål bygd på det fekk all prestisjen i det norske samfunnet, og dei norske dialekthane og dei sentrale språkretrekka der mista prestisji – dette siste uavhengig av korleis dei stod i forhold til «austnordisk». Johansen kunne nemnt mange andre tilsvarende motsetnader i bokmålet,

som sjuk-syk, mage-mave, sju-sv, sne-sno, fram-frem, der folkemålsformar er felles med svensk (og ikkje å snakke om alle dei trekka svensk og nynorsk har felles mot bokmål og dansk). Men svensk har altså aldri påverka språklege prestisjeforhold her i landet.

Når Johansen hevdar at endringa frå diftong til enkeltvokal og frå tr til to kjønn ikkje kan vere resultat av språkundertrykking, bremmar han på to plan. På taalemålsplanet har det i

det heile ikkje skjedd slike endringar bortsett frå i bergenst (to kjønn) og ein del austlandske og tronderske dialektar, særleg langs svenskegrensa (diftongforenkling). Dette siste må truleg forklaraust ut frå munnleg språkkontakt, som er eit universell fenomen. Dei endringane som skjedde i og med overgangen frå (gammal) norsk til dansk på skriftmålsplanet (og dermed indirekte på det bokmålnære taalemålet) kan derimot lett forklara med språkundertrykking. Undertrykkinga bestod i at det danske skriftspråket og fekk normstatuslik til folk etter kvart vart indokumentert med at to kjønn og enkeltvokalar var «fint» og «rett», mens tre kjønn og diftongar (blant mye anna) var «vulgært» og «stygt».

Og det er kjernen i spørsmålet den dag i dag: Dei konservative bokmålsformene er sjølv sagt like gode og norske i seg sjølv som dei folkelege, men dei fungerer undertrykkjande så lenge dei har denne statusen som betre og rittare enn dei vanlege tale-målsformene som også har skriftleg tradisjon, i følgeleg bokmål og i nynorsk. Undertrykkinga ligg ikkje i formene, men i holdninga. Derfor er det eit blindspor å prøve å unnvike konflikten ved å ta i bruk dei nokså uvitskaplege begrepa austnordisk og vestnordisk.

LARS S. VIKSFØ

Det irske språkkollapset

IRLAND

ANNIKEN Dulin uppmodar meg i KK 27. april til å finna fram andre kjeldor enn dei som er godkjend av engelske historietolkarar for å få forstand på irsk soge. I tillegg kjem Dulin med ein del forklaringar på attendegangen for irsk mål som eg er redd ikkje held. Straffelovene, Penal Laws, er som Dulin understreker ein viktig del av soga um undertrykkingi av irsk identitet. Men straffelovene retta seg ikkje mot irsk språk og kultur. Dei kriminaliserte derimot den irske, katolske kyrkja og irske katolikkar. Desse lovene skriv seg ikkje som Dulin hevder frå 1300-talet, før reformasjonen, men frå perioden etter krigen under Cromwell-tidi. Ei rad av dei vart oppheva i 1793, resten vart avskipa etter kampanjane til Daniel O'Connell.

Men straffelovene forklårar ikkje samanbrotet til det irske språket. Sjølvsagt vart utviklingi av irsk skrift-

kultur sett attende av at landet vanta eigen stat, og vart administrert på engelsk. Men so seint som i 1776 var irsk i bruk til dagleg over heile landet, utanum to små umråde. Fyrst frå siste halvdelen av 1700-talet byrja den store attendegangen for irsk mål. På dei femti åri frå 1799 til 1851 gjekk irsk attende frå å vera språket til halvdelen av folket til å vera språket til umlag fjerdedelen. På dei neste to generasjonene minka bruken til dagens nivå. Det er soleis ikkje rett at irsk forsvann utom nokre avsides umråde i dei fire hundreåri frå umlag 1300. Dette skjedde langt seinare.

Eit viktig poeng her er truleg at irsk nasjonalisme i stor grad var likesæl andsynes språket fram til slutten av 1800-talet. Irske nasjonalistar hev lagt stor vekt på den formaliserte undertrykkingi av alt irsk i lange perioder av irsk soge. Men den pesten som mesta greidde ta livet av irsk språk var av meir vondarta slag. Det var den sjølvundertrykkingi som serleg skaut

fart etter hungersnaudi, då den tradisjonelle, irske kulturen vart ein del av biletet av gråbeintid og armod for vanlege irar. Og ingi undertrykking ei meir effektiv enn sjølvundertrykking. Ho uttrettar meir på ein ættledd enn all verdis tvangslover kann gjera med hundreår til hjelp. Sjølvundertrykkingi er kreativ, utspekulert og tomodig, og gjev seg ikkje før det ikkje stend Stein attende på stein. I Irland vart ho sjølvsagt forsterka av at foreldri kunne spela på lag med eit skulesvesen som medvite freista gjera unga ne deira til gode britar.

«Støtt lyt det nordmenn vera med, når Noregs merke skal hoggast ned», skreiv Per Sivle. Men det er ikkje noko sernorsk at nasjonal undertrykking i stor grad er sjølvundertrykking. Og eg trur neppe det er å spela på lag med den britiske okkupasjonen av deler av Irland at ein peiker på dette. Snarare tvert um.

HANS OLAV BRENDBERG

To rette og ein rang

I ein dobbeltkronikk i KK 2. og 5. februar argumenterer Knut Johansen mot Olav Randen sin påstand um at "nynorsk, islandsk og (langt på veg) svensk" er døme på skriftspråk som tek upp i seg endringar i talespråket. I all hovudsak er eg samd med Johansen. Og eg meiner, som Johansen, at "skal vi forstå noe som helst av språkutviklingen i Norge de siste hundre eller hundreogfemti år, må ideen om at norsk talemål har endret seg og skriftnormene fulgt etter, utryddes."

Johansen punkterer altso tankerekka til Randen nokso godt, og syner med ei mengd døme at korkje bokmålet eller nynorsken er ljodrette språk. For eigen del kan eg leggja til at velkskapen i tankerekka kann henda er mest openberr når Randen nyttar nyislandske som døme på eit skriftspråk som tek upp i seg endringar i talemålet. I røyndi er det jo tvert motsett, både når det gjeld ljodverk, formverk og ordtilfang.

Men når Johansen går vidare til å dryfta kvifor endringane i nynorsken i detta hundreåret kom, tek han i miss. For å syna kvar han tek feil, lyt me først sjá litt på kvifor Aasen valde som han gjorde då han utforma si landsnorm. "I det store og det hele snakker folk norsk, hver med sitt nebb, i 1996 som i 1896", skriv Johansen. Skal me skyna noko som helst av språkarbeidet til Aasen, lyt me sjá litt nærmere på detta.

Då eg for eit par år sidan var på Færøyane, var det mesta klin umogleg å få færøyingar til å tala færøyisk - i staden nyttta dei eit språk som til forveksling likna vanleg tala bokmål - ein slags "finålesundsk" med litt tysk aksent. Det einaste som skilde detta talemålet, som vart kalla "gøtadansk" frå talt bokmål var sume danske ord. Det var altso eit "bokmål med "halvtreds"" - men ikkje "sjovt og skækt". Det er ingen grunn til å tru anna enn at "finbergensk" eller "kalfarbergensk" var umlag same målet då Aasen fekk reisestipendet sitt som i dag - eit mål som historisk har nett same framvoksteren som gøtadansken. Les ein "fortale til Norsk Gramatik" eller "Minningar frå Maalstriden um hausten 1858" går det heilt tydeleg fram at Aasen meinte at kalfarbergensk og dei andre norske "högare talemåli" ikkje var norske. Dei var norske uttalevariantar av det sams norsk-danske skriftmålet. I den grad Aasen hadde rett i at málkløyvingi i Noreg var eit nasjonalt skilje millom norsk og dansk, gjeld soleis detta den dag i dag.

Aasen ville altso laga eit norsk skriftmål i staden for det rådande, som fanst både som skrive og talt språk. Sidan Johansen ikkje tek stilling til detta, forkludrar han kva som ligg til grunn for endringane i nynorsk skriftmål i nyare tid. Johansen hevdar her at: 1. Grunnen til at Aasen-

normi vart endra, var at ho var *for* historisk 2. Aasen ynskte at landsmålsnormi skulle avspeglar so mykje som mogleg av norsk målsoge attende til høgmillomalderen 3. At formverk og ordtilfang i Aasen-målet i røynda låg langt unna folk sin målbruk og at 4. På grunn av alt detta vart nynorsknormalen so langt unna vanleg talemål at han laut endrast..

Eg vil freista syna at denne tankerekka ikkje held, men er ei ukritisk attgjeving av myten um at Aasen-normalen var "født med rynker". I fyrste umgang verkar det nemleg som um Johansen her må ha rett, avdi dei aller fleste vil vera samde når han skriv at "resultatet av dette er at tekster skrevet på eller i nærheten av Aasens opphavelige normal faktisk er vanskeligere tilgjengelige for moderne leser, om de så har hatt nynorsk eller bokmål på skolen, enn tekster skrevet på skriftdansk av forfattere som Kielland, Ibsen og Sivle." Med andre ord: Dei fleste synest det er vanskelegare å lesa tekstar skrive på det målet eg og Arne Horge nyttar enn målet til Knut Johansen. Detta er truleg sant - men har detta noko med talemål å gjera?

Aasen valde skrivemåtane *upp* og *um*, der norske målføre hev uttalen upp/opp eller um/om/øm (og "høgare" talemål åpp og åm). Ved fyrste augekast kann det sjå ut som um det er ei tilpassing til talemålet til fleirtalet at nynorskrettskrivingi i dag hev "om" og "opp". Ser me på "ord av same slag", ser me at detta er ei kortslutning - der talemålet hev "om", hev ein likeeins "dom", der talemålet hev "opp", hev ein likeein "doppe" (duppe). Aasen sitt system er "same skrivemåte for same ljud i talemålet" - "om" og "dom" skrivast med *u*. Der Aasen skriv "ynskje" vil mange i dag skriva "ønskje". Men óg her vil me ved nærmere ettersyn sjå at detta ikkje er ei tilpassing til "talemålet": Uttalen "ønskje" vil til vanleg vera knytt til uttalevariantar som "løkt" (lykt) og "løst" (lyst), som framleis vert skrivne med *y*. Aasen skriv "ei lid", der me i dag skriv "ei li". Men me skriv framleis "ei tid" og "ein spade" - sjølv um norske målføre her jamnt hev "ti" og "spae".

Endringane i nynorsk er soleis ikkje ei tilpassing til systemet i moderne norsk talemål. Endringane fylgjer systematisk dei historisk tilfelleg valde skrivemåtane i bokmål. Johansen si forkláring av endringane i nynorsk skriftmål held rett og slett ikkje. Endringane i nynorsken kom ikkje avdi "brukarane" upplevd norma som upraktisk - men kom i hovudsak i form av to nye rettskrivingar - i 1938 og 1959 - som var resultat av eit medvite statsiningrep som skulle føra fram til eit sams, norsk skriftspråk.

Kvífor ser ikkje Johansen desse veikskapane i eigi tankerekka? Truleg avdi han ikkje hev fått med seg kvífor Aasen laga ei norm bygt på

historiske prinsipp. Grunnen til detta var i hovudsak *ikkje* at Aasen ynskte at landsmålet skulle "avspeile så mye som mulig av norsk språkhistorie". Grunnen var at Aasen ynskte å laga *ei* fast norm for ymsande talemål. Då laut han gå historisk til verks - noko som er lett å syna. Johansen tek sjølv upp skrivemåten *rd*. Denne skrivemåten nyttar Aasen der austnorsk hev tjukk l, vestnorsk r. På detta viset skil skriftbiletet i nynorsk der du hev skilje i austnorsk eller vestnorsk: Austnorsk: Gjera/gjela vert skrive "gjera/gjerda" mot vestnorsk uttale "gjera" i bæt tilfelli. Likeeins der austnorsk hev "bol" og vestnorsk hev "bol"/"bor" fær Aasen fram skilnaden med skrivemåten *rd*; Bol, bord. Den historiske skrivemåten "rd" er soleis *ikkje* ljudrett - men systemrett etter norske målføre.

Eit anna døme: Aasen skriv "galen" der målføri hev galen, galn, "gærn" (og Tron Øgrim skriv gærn). Ogso detta er einaste logiske skrivemåten - sjølv um folk som hev uttale med tjukk l lett mistyder eigen uttale her. Å skriva med "r" for å syna uttalen med tjukk l ("gærn") er meiningslaust, nett som å skriva "spærn" for rumpa til spelsauen. Aasen sin skrivemåte er soleis langt meir dekkande for Oslo aust (og resten av landet) enn Øgrim sin. So nytta jo Aasen ein del tid på å undersøkja saki.

Kvífor hev so nynorsken endra seg etter mynster frå det andre skriftmålet, og kvífor hev *ikkje* folk teke i bruk det skriftmålet som er systemrett (men *ikkje* ljudrett) etter eige målføre. For å skyna detta, trur eg det er lite brukande å ta utgangspunkt i "moderne talemål", som Johansen gjer. I staden trur eg det kan løna seg å sjå på kva status skriftmålet hev hatt i ein munnleg folkekultur. At folk gjekk imot å byta ut "det språket Jesus selv snakka" er ein ting. Ser me på skrivemåten for gardsnamn, ser me at på kartet (og i munnleg tale) vil det heite "Øygard", medan ein i telefonkatalogen finn "Ødegård". Likeeins vil "Litlrauvatnet" verta "Lillerødvann" når folk fær velja skrivemåte sjølve. Denne sterke, folkelege tilknyttingi til det danske skriftmålet - og alt skrifleg - gjekk særslangt. Heime gløynde ein kall kva namn dei hadde vorte samd um då namnet skulle skrivast i kyrkjeboki, og fekk difor to døtre med nett same namn. Å fara attende og retta upp kom *ikkje* på tale: Det som var skrive, det stod. Skrivemåten "Annwei" for "Annveig" syner vel kor langt respekten for prestedansken kunne gå heilt upp i vår tid. Upp mot skriftdansken sin status som "heilag skrift" i ein ikkjeskriftleg folkekultur kunne nynorsken berre tevla ut frå nasjonal legitimitet då den norske nasjonalstaten tok form: Han vart bore fram av ei kulturnasjonalistisk rørsla av same slag som på Færøyane og Island. Og det verkeleg interessante å sjå nærrare på er vel kvífor nynorsken - som var eit langt mindre historisk, og langt meir ljudrett

skriftmål enn moderne færøyisk og islandsk - kom därlegare ut i tevlingi enn desse to skriftmåli. Det kann ikkje vera - som Johansen freistar som forklaring - at nynorsken leksikalt er meir talemålsfjernt enn bokmål: Ogso her er nynorsken langt meir open for "framandord" i vanleg daglegtale enn islandsk og færøyisk. Det som stend att, er at den norske uttalevarianten av dansk greidde vinna nasjonal legitimitet, motsett "gøtadansken" på Færøyane og det tilsvarande kreolspråket på Island. Når Johansen konkluderer med å hevda at "det finnes ikke noe grunnlag for å framheve nynorsk som et bedre skriftspråk enn andre", er eg difor berre samd eit stykke på veg. Sjølvsagt er ikkje nynorsken "betre" enn nasjonalmål som hev vakse fram anten på same eller på andre vis - um ein talar um svensk, finsk, færøyisk eller islandsk. Men for å vurdera um nynorsken er "betre" enn alternativet, kjem me ikkje utanum å vurdera kva norsk mål eigentleg er for noko. Her er eg redd Noreg hev vald det därlegaste av fleire alternativ: I staden for å fylgja Bjørnson, og skriva same målet frå Nordkapp til Sønderjylland, og i staden for å fylgja Aasen, og byggja skriftmålet på systemet i norske målføre, hev me fått eit dominerande skriftmål som korkje held i hevd skriftmålsfellesskapen med Danmark eller er serleg brukande for å halda i hevd språksystemet i norske målføre. Og den målpolitiske retningi som skulle byta ut desse alternativi - samnorsken og det "radikale" bokmålet - er steind daudt, i "Klassekampen" liksovel som alle andre stader (Um so Øgrim hev funne løysingi på den norske målstriden - dialektisk - med å skriva nett som *han* snakkar).

ORTOFONIEN - EI SNIKANDE GIFT?

I ein kronikk (27/2) gjekk eg til felts mot lydskriftsideologien (ortofonien) som tener til å avleia merksemda frå bokmålsveldet ved å stilla utopiske krav om lydrett skrift til det nynorske opposisjonsmålet. Eg framheva sosiale og historiske sider ved målstoda og den kulturelle undertrykkjingga, og la vekt på indre samanheng i målet. Eg stødde jamvel Olav Randen mot Knut Johansen i kravet om eit nært samband mellom talet(a) og skriftmålet (sjølv om eg meiner ortofonien øydelegg dette sambandet). Randen manar meg likevel i eit av mange einsidig ortofonistiske innlegg til å ha fleire tankar i hovudet samstundes. Men problemet er vel snarare at me er usamde enn at eg berre har éi hjernecelle i drift (medan Randen hevdar å ha minst to).

Vitug ortofoni er ein naudsnyt dimensjon i skriftmålet, men i Noreg er det den rådande rettskrivingsideologien. Difor slår eg eit slag for dei andre perspektiva (målsoga og strukturane i målføra) mot skadeverknader av ortofon purisme. (Mrk: i Noreg, ikkje Frankrike!) Døme på slike perspektiv: Nynorsken har eitt system i *frose-skote-foke* (evt -i), bokmål har tre: *frosset-skutt-føket*. Dialektane har (hadde) stort sett eitt system kvar *frås(s)e-skåt(t)e-fák(k)e* (ofte ø for å), *fysi-skyti-fyki*. Dialektane er historisk sett ulike representasjonar av same systemet; det nynorske som Aasen sette opp. Ein ortofonist ville anten sett opp ørten ulike lydrette realiseringar av systemet eller valt det mest utbreidde - som med tida og undertrykkjingga kan verta dei bokmålsformene som Aasen forkasta pga den rotne sosialhistoria.

Randen hevdar no at 100% ortofoni er noko eg tillegg han, samstundes som han gjer det snevre lydskriftsperspektivet overordna. Den monomane ortofonien hjå Randen gjer at skriftbilete vert hovudårsaka til dårlig skrivekunne i det franske folket, medan elitistisk kultur tufta på klasseskilje og skeiv sosial rekruttering til dei skiftlærdes rekkrer knapt nok vert ei fylgle.

Eg trur heller på ein vekselverknad, der samfunnsvilkåra er dei primære. Lingvisten Alf Sommerfelt, som står seg til Meillet, skriv i 1934: "(klasseforskjell) ... vil avmerke sig i sproget .. Særlig i land med gammel, fast administrasjon og høi kultur kan forskjellen bli merkbar idet skriftspragtradisjonen holdes oppe av de ledende klasser (mi uth.); .. Dette er tilfelle i de store vest-européiske kulturstater, særlig kanskje i Frankrike hvis litterære sprog har nådd en usedvanlig kunstnerisk høide." Franskmannen "skjelver for den setning han betror papiret. Sprogets rolle som klasseskilende faktor vil naturligvis bli særlig følbar der hvor de herskende klasser taler et helt annet sprog enn de lavere." (Bernard Ragvin trur slikt er nynorskpropaganda. I KK 23/3 applauderer (?) han utreinsing av nynorsk skulemål i Telemark av di han er fornærma på Randen på vegner av det franske folket og skriftmålet. Det franske imperiemålet, som jamvel har kolonisert sitt eige land, treng ikkje forsvararar i Bø.)

I elitistiske klassesamfunn er skriftkulturen vanskeleg tilgjengeleg om skrifta er talet(a)sfjern. Men i den røynlege verda er *det same* tilfelle om skrifta er nokolunde ortofon, av di ho helst byggjer på talet(a) til overklassen - men først og fremst av di overklassen framleis er overklasse. Ortofonien er i praksis ein strategi som har gjort den herskande sosiolekten til skriftmålet til resten av folket. I Noreg sytte Knud Knudsen for at bokmålet kom til å byggja på "den alminnelige uttale av ordene i de dannedes munn". Dei europeiske imperiemåla speglar talet(a) til eliten på eit eldre språksteg. Eit ortofont nasjonalmål i eit klassesamfunn vil alltid vera klassemerk, og ortofone